

Dariusz Dąbrowski
Bydgoszcz

***Radostowle kniazey Wytebskich* — analiza porównawcza treści**

1. Pierwszy wydawca tak zwanej *Kroniki Bychowca*, Teodor Narbut, w formie dopisku do tegoż źródła umieścił, stanowiący według wszelkiego prawdopodobieństwa odrębną całość, tekst zatytułowany: *A se jest radostowle, kniazey Wytebskich*¹. Składa się on — łącznie z tytułem — z trzynastu zdań i równoważników zdań. Zawiera jedną roczną datę ślubu, imiona i otczestwa oraz, z trzema wyjątkami, roczne daty śmierci trzynastu wymienionych książąt i dwóch księżnych. Osoby te jakoby pełniły — zgodnie z brzmieniem tytułu źródła — władzę w Witebsku².

Rękopis kodeksu zaginął już w czasach Narbuta, co uniemożliwia przeprowadzenie krytyki zewnętrznej źródła, a także przyczyniło się do powstania opinii kwestionujących jego autentyczność³. W literaturze przeważał jednak ostatecznie pogląd, iż kronika ta jest autentycznym⁴. Należy przy tym dodać, że o ile

¹ Teodor Narbut, *Pomniki do dziejów litewskich* [...], Wilno 1846.

² Tamże, s. 81. Pełen tekst dopisku brzmi: „Na samym końcu rękopisnej kroniki, w sposobie jakby przypisku położono co następuje: »A se jest radostowle, kniazey Wytebskich: Wołodimir wieliki, Igorewicz, umre 1005 roku bożego narożenia. Jarosław I. Wołodimirowicz umre 1054 roku. Wsewołod Jarosławicz — Wołodimir reczeny Monomach Wsewołodowicz, umre 1125 roku. Mstysław Wołodimirowicz, umre 1132 roku. Izjasław Mstysławicz, umre 1154 roku. Jarosław Izjasławicz, umre 1196. Jarosław Izjasławicz, umre 1231 roku. Andrey Jarosławicz, umre 1265: żena jeho Nastazja Daniłowna, kniażna Holickaja, ona umre 1277 roku. Wasiley Andrejewicz, umre 1297 roku. Jarosław Wasiliewicz, posledni kniaż Wytebskiy, umre 1320 roku. Maria Jarosławna, wyide za muż za Olkherda kniazia Krewskoho, Hedyminicza, 1318 roku, umre w Wilni, 1346 roku«”.

³ Kazimierz Chodynicki, *Ze studiów nad dziejopisarstwem rusko-litewskim* (T. z. *Rękopis Raudański*), „Ateneum Wileńskie” 3, 1925–1926, s. 401; Janusz Tazbir, *Z dziejów fałszerstw historycznych w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku*, „Przegląd Historyczny” 57, 1966, z. 4, s. 591.

⁴ O autentyczności tak zwanej *Kroniki Bychowca* pisali między innymi: Boris N. Florja, *O „Letopisce Bychowca”*, [w:] *Istočniki i istoriografija slawjanskogo srednevekov'ja*, Moskwa 1967, s. 135–144; Jerzy Ochmański, *Nad Kroniką Bychowca*, „Studia Źródłoznawcze” 12, 1967, s. 155 n.; Julia Radziszewska, *W sprawie autorstwa tzw. Latopisu Bychowca*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach. Prace Historyczne” 2, 1967, s. 47–73; Mečislovas Ju-

właściwy jej tekst był badany wielokrotnie, o tyle prawie nie poświęcano uwagi analizie treści samego *Radosłowla*. Być może przyczyną takiego stanu rzeczy było pominięcie tego rodowodu w wydaniu tak zwanej *Kroniki Bychowca* w tomie siedemnastym *Polnogo sobrania russkich letopisej*⁵ — uznawanym do lat siedemdziesiątych XX wieku za najpoprawniejsze i niemal wyłącznie stosowanym. *Radosłowle kniazey Wytebskich* nie pozostało jednak całkiem niezauważone. Wykorzystywano zawarte w nim dane, mimo iż pojawiały się głosy podważające, a nawet kwestionujące ich wiarygodność⁶.

čas, *Chronika Bychovca*, [w:] *Letopisi i chroniki. Sbornik statej 1973 g.*, Moskwa 1974, s. 220–231; Nikolaj N. Ułaścik, *Vvedenie v izučenie belorussko-litovskogo letopisanija*, Moskwa 1985, s. 66–74. W tych pracach także starsza literatura przedmiotu.

⁵ *Chronika Bychovca* (w ramach: *Zapadnorusskija lietopisi*), [w:] *Polnoe sobranie russkich letopisej* (dalej: PSRL), t. 17, Sankt Peterburg 1907, kol. 473–572. *Kronika Bychowca* została wydana wraz z *Radosłowlem* — nie licząc edycji Narbutta — dwukrotnie. W 1966 roku ukazało się rosyjskie tłumaczenie źródła (*Chronika Bychovca*, Moskwa 1966), a dziewięć lat później wydanie oryginału językowego — w obecnej chwili najpoprawniejsze, zob. PSRL [5], t. 32, Moskwa 1975, s. 128–174. W obu wypadkach cenny komentarz i opracowanie autorstwa Nikolaja N. Ułaścika.

⁶ Wśród autorów odwołujących się bezpośrednio i pośrednio do informacji *Radosłowla kniazey Wytebskich* i uznających w pełni ich wiarygodność warto wymienić przykładowo: Kazimierz Stadnicki, *Bracia Władysława Jagiełły*, Lwów 1867, s. 10 n.; tenże, *Olgiard i Kiejstut, synowie Gedymina w księcia Litwy*, Lwów 1870, przypis 288; Vladimir E. Danilevič, *Očerki istorii polockoj zemli do konca XIV stoletija*, Kiev 1896, s. 173; Henryk Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa*, t. 1. *Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*, Warszawa 1933, s. 251 i przypis 2 z tej strony; Włodzimierz Dworzaczek, *Genealogia. Tablice*, Warszawa 1959, tablica 16; Zygmunt Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów*, Warszawa 1968, s. 10; Detlev Schwennicke, *Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten. Neue Folge*, t. 2, Marburg 1984, tablica 125; Hienadź Sahanowicz, *Historia Białorusi. Od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, Lublin 2001, s. 85.

Kwestionują, nie odrzucając jednak całkowicie wiarygodności przekazów naszego źródła, między innymi: Józef Wolff, *Ród Gedimina. Dodatki i poprawki do dzieł hr. K. Stadnickiego: „Synowie Gedymina”, „Olgiard i Kiejstut” i „Bracia Władysława Jagiełły”*, Kraków 1886, s. 26 i przypis 3 na tej stronie; Mečislovas Jučas, *Olgiard (Algirdas)*, [w:] *Rodowód Litwy*, ułożyła Aldona Nekrošiene, Kaunas 1991, s. 50 (Olgiard około 1319 roku ożenił się z księżniczką witebską Marią); Stephen C. Rowell, *Lithuania ascending. A pagan empire within East-Central Europe 1295–1345*, Cambridge 1994, s. 88 i przypis 27 (autor przyjął podaną przez *Radosłowle* datę zawarcia przez Olgiarda Witebskiego małżeństwa; równocześnie stwierdził, że noszone przez poślubioną wówczas przez Giedyminowica żonę imię Maria jest wytworem późnej, prawdopodobnie błędnej tradycji); Jan Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań-Wrocław 1999 (= „Biblioteka Genealogiczna” pod red. Marka Górnego, t. 2), s. 48–51.

Zakwestionował wiarygodność *Radosłowla kniazey Wytebskich* Tadeusz Wasilewski, *Trzy małżeństwa wielkiego księcia Litwy Olgiarda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 676 n. Dziwne stanowisko przyjął w omawianej sprawie Leontij Vojtovič — uznał on za Wasilewskim, że Olgiard był żonaty trzykrotnie. Natomiast już z własnej inicjatywy, podając dane drugiej żony Giedyminowica, ukraiński badacz częściowo odwołał się do informacji znanych wyłącznie w *Radosłowlu* — chodzi mianowicie o miano

O cechach zewnętrznych omawianego kodeksu da się powiedzieć w zasadzie zaledwie tyle, ile odnotował Narbutt. Tak więc o samym rodowodzie książąt witebskich wiadomo, że został przez przepisywacza zapisany łącznie, być może w ciągu przypisów znajdujących się przy ruskim autografie, piśmem dawnym, współczesnym wobec zasadniczej części kroniki⁷.

2. Aby uzyskać dokładniejszy obraz *Radostlowa* i ustalić jego wartość jako źródła, należy przeprowadzić analizę porównawczą treści tekstu na podstawie materiału znajdującego się przede wszystkim w latopisach ruskich, co jest zasadniczym zadaniem niniejszego artykułu. Porównanie obejmie dane biograficzne dynastów wymienionych w rodowodzie, a także ich związki z Witebskiem. Analiza ma także rozpoznać cele przyświecające autorowi rodowodu, dla których je sporządził, a ponadto określić inicjatorów. Jednak podkreślam, że działania te mają charakter wstępny, stanowią *prolegomena* do przeprowadzenia badań porównawczych nad litewsko-ruskimi i ruskimi rodowodami.

Dla uzyskania większej przejrzystości wywodu dokonałem podziału tekstu *Radostlowa* na czternaście modułów. Każdy z nich — z wyjątkiem ostatniego — zawiera fragment rodowodu poświęcony jednej z występujących w nim osób. Na podstawie takiego fragmentu jest skonstruowany wywód zawierający:

- a) sprawdzenie danych biograficznych poszczególnych dynastów;
- b) ustalenie, czy mieli oni coś wspólnego z Witebskiem.

Informacje te są potrzebne do ustalenia stopnia prawdziwości danych zawartych w *Radostlowu*.

A. „[...] Wołodimir wieliki Igorewicz, umre 1005 roku bożeho narożenia”

a) Błędnie podane otczęstwo i data śmierci. Bez wątplenia chodziło twórcy *Radostlowa* o Włodzimierza Światosławowica, zmarłego w Berestowie pod Kijowem 15 VII 1015 (6523) roku⁸. Był on wnukiem, a nie synem Igora († 945).

i otczęstwo ojca księżniczki witebskiej, zob. Leontij Vojtovič, *Udil'ni knjazivstva Rjurikovičiv i Gediminovičiv u XII–XVI st. Tablici*, L'viv 1996, tablica 30; tenże, *Knjaziv'ski dynastiï Schidnoi Evropi (kinec' IX – počatok XVI st.). Skład, suspil'na i poličična rol'.* Istoriko-genealogične doslidžennja, L'viv 2000, s. 295. Z kolei Jerzy Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław 1982, s. 54, zaakceptował wyłącznie podany przez *Radostlowe* termin ożenku Olgierda ze spadkobierczynią Witebska.

⁷ T. Narbutt, *Pomniki* [1], s. 81.

⁸ Zarejestrowane w cytowanych latopisach wersje *Powieści minionych lat* różnią się cokolwiek od siebie, dlatego odwoływanie się do różnych wariantów tego źródła. Może się to okazać przydatne z punktu widzenia analizy treści *Radostlowa* i próby ustalenia, skąd jego autor mógł czerpać informacje. Jeśli chodzi o datę zgonu Włodzimierza Światosławowica, zob. na przykład: *Ipat'evskaja letopis*, [w:] PSRL [5], t. 2, Sankt Peterburg 1908 (reprint: Moskwa 1962); *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis*, [w:] tamże, t. 9, Sankt Peterburg 1862 (reprint: Moskwa 1965); *Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego isvodov*, Moskwa-Leningrad 1950 (reprint: Hague-

b) Niewątpliwie Włodzimierz Światosławowic może zostać uznany za protoplastę późniejszych książąt witebskich. Z jednej strony jako przodek wszystkich związanych z Witebskiem linii Rurykowiczów, a więc Izjasławowiczów-Wsiesławowiczów i Jarosławowiczów-Monomachowiczów, z drugiej zaś — jako władca Kijowa i całej Rusi. Istniejący zapewne co najmniej od połowy X wieku witebski gród⁹ bezsprzecznie pozostawał pod panowaniem Włodzimierza¹⁰.

B. „Jarosław I. Wołodimirowicz umre 1054 roku”.

a) Dane właściwe. Jarosław Włodzimierzowic Mądry zmarł w Wyszogrodzie 20 II 1054 (6562) roku¹¹.

b) Urodzony prawdopodobnie około 978 roku¹² Jarosław Włodzimierzowic może być uznany za suwerena Witebska. Do 1021 roku Posiadał ten gród jako książę kijowski w bezpośrednim władaniu. W tymże roku przekazał go wraz z Uświatem księciu połockiemu Briaczysławowi Izjasławowicowi¹³. Mimo iż

-Paris 1969); *Vladimirskij letopisec*, [w:] PSRL [5], t. 30, Moskwa 1965, s. 40; Nicolas de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du Xe au XIIIe siècle*, „Orientalia Christiana” 9, 1927 [druk: 1928], nr 1 (35), tablica 1, s. 8, 83; W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablica 21; Julius Forssman, *Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter*, Bern 1970, tablica 1.

⁹ Georgij V. Štychau, *Goroda polockoj zemli (IX–XIII vv.)*, Minsk 1978, s. 31, 41. Być może założenie witebskiego grodu wiąże się z księżną regentką Olgą, która w 947 roku wyruszyła na północ swego państwa dla ustalenia dani. Właśnie za jej dzieło uznali powstanie Witebska miejscowi osiemnastowieczni kronikarze, Pancyrny i Awerka. Podali oni w swym dziele, że wydarzenie to miało miejsce w 974 roku, por. *Letopis' Pancyrnogo i Awerki*, [w:] PSRL [5], t. 32, Moskwa 1975, s. 193. Leonid Alekseev i Georgij Štychau wyrazili przekonanie, że informacja tego źródła jest godna zauważenia. Odnosi się ono jednak nie do roku 974, gdyż Olga już nie żyła († 969), lecz do 947. Obaj badacze sądzą, iż kronikarze po prostu przestawili podane w systemie bizantyńskim cyfry, zob. Leonid V. Alekseev, *Polockaja zemlja*, [w:] *Drevnerusskie knjažestva*, Moskwa 1975, s. 222 i przypis 91; G. V. Štychau, *Goroda* [9], s. 31.

¹⁰ Zob. moduł B.

¹¹ *Lavrentievskaja ljetopis'*, [w:] PSRL [5], t. 1, Sankt Peterburg 1846, s. 69 n.; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 149 n.; *Novgorodskaja pervaja letopis'* [8], s. 181 n.; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 85 n.; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju (Tverskoj sbornik = Tverskaja letopis')*, [w:] PSRL [5], t. 15, Sankt Peterburg 1863 (reprint: Moskwa 1965, t. 15b), kol. 151 n.; N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages* [8], tablica 1, s. 8, 77; W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablica 21; J. Forssman, *Die Beziehungen* [8], tablica 1; Oleg M. Rapov, *Knjažeskie vladenija na Rusi v X – pervoj polovine XIII v.*, Moskwa 1977, s. 37. *Vladimirskij letopisec* [8], s. 46, podaje, że Jarosław zmarł w pierwszym tygodniu postu, w sobotę, na świętego Teodora Tyrona 1053 (6561) roku.

¹² *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 69 n.; *Ipatevskaja letopis'* [8], kol. 151; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 86. Między innymi w wymienionych latopisach podana jest informacja, że Jarosław żył 76 lat.

¹³ *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 77; *Letopisnyj svod 1497 g.*, [w:] PSRL [5], t. 28, Moskwa-Leningrad 1963, s. 20.

Briaczysław starał się prowadzić politykę niezależną od Kijowa, w obliczu przytłaczającej dysproporcji sił musiał uznawać zwierzchność Jarosława Mądrego¹⁴. Tak więc należący od 1021 roku do dziedziny połockiej Witebsk podlegał władzy księcia kijowskiego, uznawanego (w wypadku Jarosława faktycznie od 1036 roku) za pana całej Rusi.

C. „Wsiewołod Jarosławicz [...]”

a) Brak daty zgonu. Oczestwo podane właściwie, gdyż bez wątplenia chodzi o czwartego syna Jarosława Włodzimierzowicza¹⁵, Wsiewołoda. Zmarł on 13 IV 1093 (6601) roku w Kijowie¹⁶.

b) Urodzony w 1030 roku Wsiewołod Jarosławowicz¹⁷ nie władał bezpośrednio Witebskiem wchodzącym w skład księstwa połockiego. Jednak jako książę kijowski, którym został ostatecznie kilka dni po 3 X 1078 roku¹⁸ — idąc za wzorem poprzedników — ingerował w sprawy władztwa Wsiewołoda

¹⁴ *Latopis nikonowski i Zwód 1497 r.* wspominają, że Briaczysław Izjasławowicz († 1044) do końca swych dni walczył z Jarosławem (*Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 77; *Letopisnyj svod 1497 g.* [13], s. 20). Podobną politykę w stosunku do Jarosława i jego potomstwa prowadził syn i następca Briaczysława, Wsiewołod. Jednak dopóki Kijów był stolicą „całej Rusi”, jego przewaga nad Połockiem była przygniatająca. Aleksejev przeprowadza interesującą analizę zależności pomiędzy wyprawami książąt kijowskich na Litwę i Jaćwież a stanem stosunków między Kijowem i Połockiem. Uznaje, iż władcy Rusi organizowali ekspedycje na wspomniane tereny tylko w momentach, kiedy księstwo połockie pozostawało w całkowitej zależności od staroruskiej stolicy albo też — kiedy stosunki pomiędzy oboma ośrodkami politycznymi były przyjacielskie. Radziecki badacz wymienia dwa pochody wojsk Jarosława Włodzimierzowicza na Litwę i Jaćwież (1038 — Jaćwież, 1040 lub 1044 — Litwa). Można je zinterpretować właśnie jako dowód na podległość ziemi połockiej władzy Kijowa, zob. Leonid V. Aleksejev, *Połockaja zemlja*, Moskwa 1966, s. 263 n.

¹⁵ O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 42, 46, opierając się między innymi na informacji *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* (*Novgorodskaja pervaja letopis'* [8], s. 470: „rodisja u Jaroslava syn Ilia, i posadi i v Novogorode i umre”), uważa, iż Wsiewołod był nie czwartym, lecz piątym synem Jarosława Mądrego. Sugestie radzieckiego badacza, mimo iż stoją w sprzeczności z jednoznacznie brzmiącymi zapiskami latopisów podających pod 6538 rokiem, że urodził się Wsiewołod, czwarty syn Jarosława (*Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 64; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 137; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 79; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 182; *Vladimirskij letopisec* [8], s. 44), niekoniecznie muszą być uznane za błędne.

¹⁶ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 92; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 207; *Sofijskaja pervaja letopis'*, [w:] PSRL [5], t. 5, Sankt Peterburg 1851, s. 149; *Letopis' po Voskresenskomu spisku*, [w:] tamże, t. 7, Sankt Peterburg 1856, s. 6; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 182; *Vladimirskij letopisec* [8], s. 51; N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages* [8], tablica 1, 5, s. 6; W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablica 21; J. Forssman, *Die Beziehungen* [8], tablica 1, 7; O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 46 n.

¹⁷ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 64; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 137.

¹⁸ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 193, 195; O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 47.

wica¹⁹. W *Pouczeniu* Włodzimierz Monomach wspomina o wyprawach skierowanych przeciw niepokornemu i agresywnemu wobec sąsiadów księciu połockiemu. Dwie z nich można odnieść do czasów, gdy w Kijowie panował Wsiewołod Jarosławowic. W 1078 roku Monomach z czernihowcami spustoszył ziemię połocką do Łukomla, Łohojska i „ku Drukcu”, mszcząc się za najazd Wsiesława na Smoleńsk²⁰. Sześć lat później (1084 rok) Włodzimierz Wsiewołodowic stojący na czele wojsk czernihowskich, wspomaganych przez Połowców, obległ i zdobył Mińsk²¹. Wyprawa ta złamała siły księcia połockiego, który mimo sprzyjających okoliczności przestał od tego momentu brać udział w walkach dynastycznych na Rusi²². Tak więc pozostaje przyjąć, że Wsiewołod Jarosławowic z racji sprawowania władzy nad Kijowem może zostać uznany za suwerena księstwa połockiego, a więc i Witebska.

D. „Wołodimir reczeny Monomach Wsewołodowicz, umre 1125 roku”

a) Dane prawidłowe. Włodzimierz Wasyl Wsiewołodowic Monomach zmarł na Ałcie 19 V 1125 (6633) roku²³.

¹⁹ O stosunkach Jarosława Mądrego z Połockiem była już mowa. Warto w tym miejscu przypomnieć, że Izjasław Jarosławowic — korzystając z pomocy braci, Światosława i Wsiewołoda — w 1067 roku pokonał i uwięził Wsiesława Brjaczysławowica, a księstwo połockie na kilka lat wcielił do swojej domeny (*Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 155 n., 162, 164; *Novgorodskaja pervaja letopis'* [8], s. 17 n.; Michajło Gruševs'kij, *Istorija Ukrainy – Rusy*, t. 2, Lvov 1905 (reprint: Kyiv 1992), s. 53; O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 44). Inną datację tych wydarzeń znajdujemy w latopisie ławrentiewskim (*Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 72, 74). Vasilij Tatiščev podaje, że Wsiesław ponownie i ostatecznie objął władanie w Połocku dopiero w 1072 roku (Vasilij N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja*, t. 2, Moskwa-Leningrad 1963, s. 86 n.). Informację tę zaakceptował Rapov (*Knjażeskie vladenija* [11], s. 83 n.).

²⁰ *Poučenie* [*Włodzimierza Monomacha*], [w:] *Povest vremennych let*, wyd. Oleg S. Lichačov, t. 1, Moskwa-Leningrad 1950, s. 360 n.; L. V. Aleksejev, *Polockaja zemlja* [14], s. 249–259. Oleg Rapov uważa, iż w wyprawie z 1078 roku brali także udział Wsiewołod Jarosławowic i Światopełk Izjasławowic (*Knjażeskie vladenija* [11], s. 54). Wydaje się, że radziecki badacz stapia w jedno kilka wydarzeń. Analiza *Pouczenia* pozwala przypuszczać, iż w ciągu kilkunastu miesięcy przed omawianą akcją Jarosławowicze dwukrotnie występowali przeciw Wsiesławowi. Latem 6584 roku Wsiewołod Jarosławowic wraz z synem Włodzimierzem uderzyli na Połock. Ten sam gród był celem wyprawy przedsięwziętej prawdopodobnie zimą 6584 roku, tym razem przez Włodzimierza Monomacha i Światopełka Izjasławowica (*Poučenie* [20], s. 360). W taki sam sposób interpretuje wiadomości *Pouczenia* Leonid Machnovec' (*Litopis rus'kij za Ipat'skim spisom*, przeł. i oprac. Leonid Machnovec', Kiïv 1989, s. 458 n.).

²¹ *Poučenie* [20], s. 361; L. V. Aleksejev, *Polockaja zemlja* [14], s. 250; O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 54).

²² O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 54.

²³ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 129; *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 26; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 152; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 194; *Vladimirskij letopisec* [8], s. 58; N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages* [8], tablica 5, s. 24; W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablica 21; J. Forssman, *Die Beziehungen* [8],

b) Urodzony w 1053 roku²⁴, starszy syn Wsiewołoda Jarosławowica, nigdy bezpośrednio Witebskiem nie władał. Jednak bez wątplenia wielokrotnie angażował się w sprawy księstwa połockiego (a więc i Witebska), doprowadzając w końcu do jego całkowitego, choć czasowego, podporządkowania władzy Jarosławowiczów Wsiewołodowiczów.

Pod koniec XI wieku ziemie kontrolowane przez Monomacha graniczyły z włościami Wsiesława Briaczysławowica od północy i wschodu. W 1095 roku Nowogrodzianie posadzili u siebie Mścislawa Włodzimierzowica²⁵. Dwa lata później, po zjeździe w Lubeczu, w ręce Monomacha prawdopodobnie powrócił Smoleńsk²⁶. W każdym razie przesłanki źródłowe pozwalają stwierdzić, że należał do niego najpóźniej na początku 1101 roku²⁷. Jednak dopiero śmierć Wsiesława (14 IV 1101)²⁸, podział jego władztwa i nieporozumienia pomiędzy Wsiesławowicami wywołały aktywniejsze działania Jarosławowiczów w ziemi połockiej²⁹. W 1104 roku wojska ówczesnego księcia kijowskiego Światopełka

tablice 7, 8, 9, 14, 15; O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 137–139. *Latopis ipatiewski* przeszuwa datę zgonu Włodzimierza Monomacha o rok, lokując błędnie to wydarzenie pod 19 V 6634 (1126) roku (*Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 289).

²⁴ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 149; *Novgorodskaja pervaja letopis'* [8], s. 181; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 85; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 151; N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages* [8], tablica 5; O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 137.

²⁵ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 219; *Novgorodskaja pervaja letopis'* [8], s. 470. Mścislav Włodzimierzowicz panował pierwszy raz w Nowogrodzie Wielkim w latach 1088–1093. Został stamtąd wyparty przez Dawida Światosławowica, który siedział w grodzie nad Ilmeniem do 1095 roku (O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 99, 139 n.).

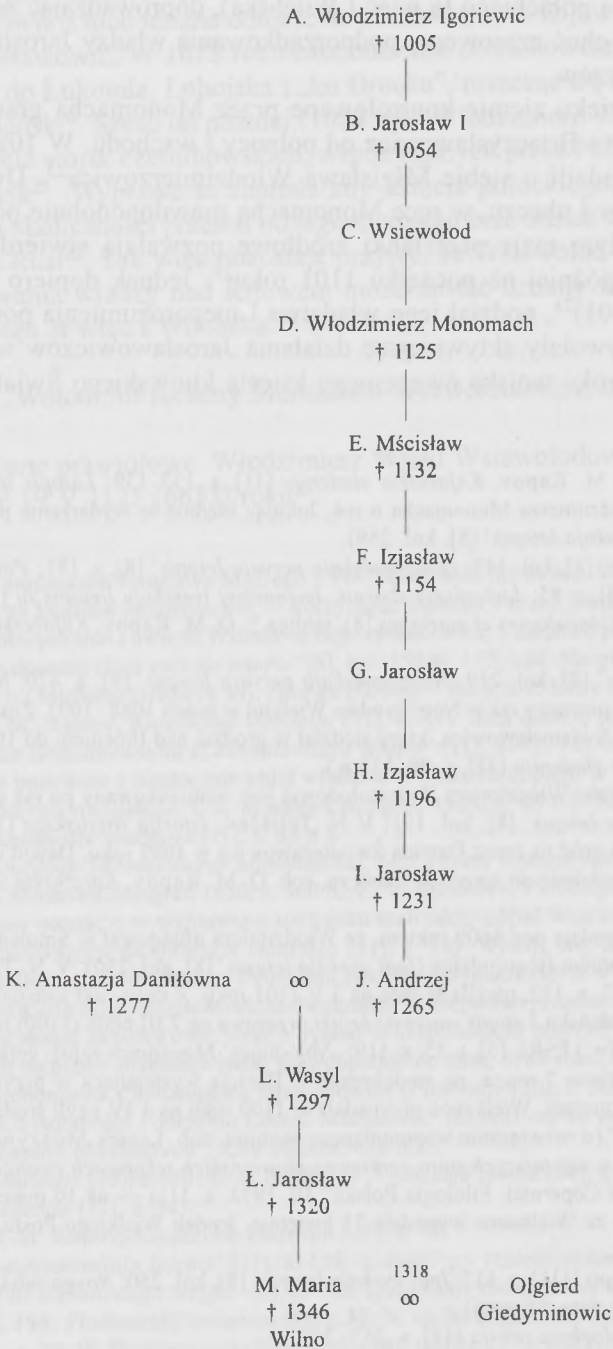
²⁶ Jako władca smoleński Włodzimierz Wsiewołodowicz jest wzmiankowany po raz pierwszy w 1078 roku (*Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 191; V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 2, s. 92). Utracił zapewne ten gród na rzecz Dawida Światosławowica w 1095 roku. Dawid utrzymał się w Smoleńsku prawdopodobnie do zjazdu w Lubeczu, zob. O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 100, 138.

²⁷ *Latopis ipatiewski* podaje pod 6609 rokiem, że Włodzimierz ufundował w Smoleńsku cerkiew kamienną pod wezwaniem Bogurodzicy (*Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 250). V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 2, s. 122, uściśla tę datę na 3 V 1101 roku. Z kolei fakt założenia przez Monomacha cerkwi w Smoleńsku *Latopis wołyński krótki* przeszuwa na 7 III 6608 (1100) roku (*Wołyńskaja kratkaja letopis'*, [w:] PSRL [5], t. 35, s. 119: „Volodimer' Monamach zalozi cerkov svjatyja Bogorodica v Smolen'scie 7 marta, na sredokrestie”). Datacja występująca w przytoczonej wzmiance wydaje się słuszniejsza. Wielkanoc przypadała w 1100 roku na 1 IV, czyli środek Wielkiego Postu, „sredokrestie” (o rozwiązaniu wspomnianego terminu, zob. Leszek Moszyński, *Nazwy świąt chrześcijańskich w najstarszych staro-cerkiewno-słowiańskich rękopisach ewangelijnych*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska” 10, 1973, s. 111) — na 10 marca. Tymczasem w 1101 roku, jako że Wielkanoc wypadła 21 kwietnia, środek Wielkiego Postu dopiero — 1 IV.

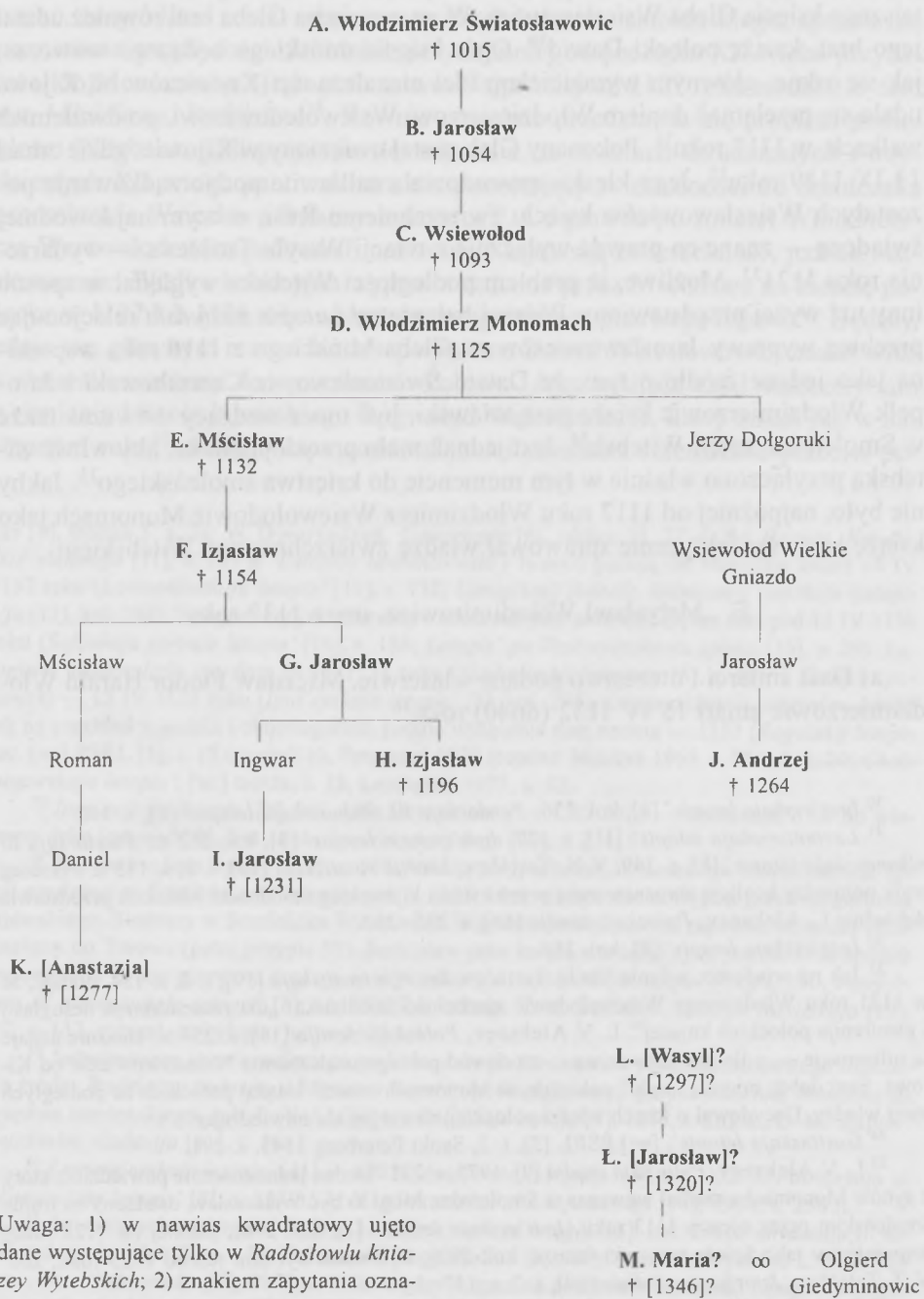
²⁸ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 117; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 250; *Novgorodskaja pervaja letopis'* [8], s. 19 (bez daty dziennej).

²⁹ L. V. Alekseev, *Polockaja zemlja* [14], s. 253–257.

Tablica 1. Przodkowie witebskiej żony Olgierda Giedyminowica według *Radosława kniazey Witebskich*

Tablica 2. Filiacje osób występujących w *Radosławlu kniażey Wytebskich* potwierdzone przez inne źródła

Uwaga: 1) w nawias kwadratowy ujęto dane występujące tylko w *Radosławlu kniażey Wytebskich*; 2) znakiem zapytania oznaczono dane mało prawdopodobne.

Izjasławowica dowodzone przez tysięcznika Putiatę oraz oddziały Jaropełka Włodzimierzowica i Olega Światosławowica bezskutecznie oblegały w Mińsku tamtejszego księcia Gleba Wsiesławowica. W wyprawie na Gleba brał również udział jego brat, książę połocki Dawid³⁰. Opór księcia mińskiego będącego wówczas, jak się zdaje, głównym wyrazicielem idei niezależności Krywiczów od Kijowa udało się przełamać dopiero Włodzimierzowi Wsiewołodowicowi, po dwuletnich walkach, w 1117 roku³¹. Pokonany Gleb został uwięziony w Kijowie, gdzie zmarł 13 IX 1119 roku³². Jego klęska spowodowała całkowite podporządkowanie pozostałych Wsiesławowiców księciu zwierzchniemu Rusi, o czym najdowodniej świadczą — znane co prawda wyłącznie z relacji Wasyla Tatiščeva — wydarzenia roku 1121³³. Możliwe, iż problem podległości Witebska wyglądał w sposób inny niż wyżej przedstawiony. Późny i bałamutny *Latopis hustyński* relacjonując przebieg wyprawy Jarosławowiczów na Gleba Mińskiego z 1116 roku wspomina jako jedyne źródło o tym, że Dawid Światosławowicz Czernihowski i Jaropek Włodzimierzowicz książę perejasławski, być może siedzący wówczas także w Smoleńsku, zajęli Witebsk³⁴. Jest jednak mało prawdopodobne, aby włość witebską przyłączono właśnie w tym momencie do księstwa smoleńskiego³⁵. Jakby nie było, najpóźniej od 1117 roku Włodzimierz Wsiewołodowicz Monomach jako książę kijowski faktycznie sprawował władzę zwierzchnią nad Witebskiem.

E. „Mstysław Włodimirowicz, umre 1132 roku”

a) Data śmierci i otczestwo podane właściwie. Mściśław Fiodor Harald Włodzimierzowicz zmarł 15 IV 1132 (6640) roku³⁶.

³⁰ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 256; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 140.

³¹ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 127; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 282 n.; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 149; V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 2, s. 133 n. Przebieg walk pomiędzy koalicją zorganizowaną przez księcia kijowskiego a Glebem Mińskim przedstawia dokładnie L. Alekseev, *Polockaja zemlja* [14], s. 255–257.

³² *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 285.

³³ Jak mi wiadomo, jedynie Vasilij Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 2, s. 134, podaje, że w 1121 roku Włodzimierz Wsiewołodowicz zjechał do Smoleńska: „dla rassmotrenija nesoglasij i usmirenija polockich knjazej”. L. V. Alekseev, *Polockaja zemlja* [14], s. 257 n., słusznie uznaje tę informację — o ile jest prawdziwa — za dowód pełnego uzależnienia Wsiesławowiców od Kijowa. Sam dobór miejsca „sądu” pokazuje, iż Monomach uważał książąt połockich za podległych swej władzy. Decydował o losach włości połockiej, nawet jej nie odwiedzając.

³⁴ *Gustinskaja letopis'*, [w:] PSRL [5], t. 2, Sankt Peterburg 1843, s. 291.

³⁵ L. V. Alekseev, *Polockaja zemlja* [9], 1975, s. 232. Trudno jednoznacznie powiedzieć, który z synów Monomacha rządził wówczas w Smoleńsku. Mógł to być Wiaczesław, osadzony na tronie smoleńskim przez ojca w 1113 roku (*Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 276), później (w 1128 roku) wspominany jako książę turowski (tamże, kol. 292). Być może był nim już od 1125 roku, zob. V. T. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 2, s. 137.

³⁶ *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 157; N. de Baumgarten, *Généalogies et maria-*

b) Urodzony w 1076 roku (być może 1 VI)³⁷, najstarszy syn Włodzimierza Wsiewołodowica Monomacha, bezsprzecznie był suwerenem Witebska. Jeśli uznać, że gród ten został włączony w obręb księstwa smoleńskiego, sprawa nie pozostawia wątpliwości. Smoleńsk przynajmniej od początku XII wieku przynależał do Monomacha i jego potomstwa. Najpóźniej od 1127 roku siedział w nim syn Mściśława, Rościsław³⁸. Równie czytelnie przedstawia się problem podległości Witebska, jeśli przyjmie się założenie, że w latach dwudziestych i trzydziestych XII wieku panowali tam nie pozostający w zależności od Smoleńska potomkowie Wsiewołodowica Briaczysławowica³⁹. Co prawda po śmierci Włodzimierza Wsiewołodowica próbowali oni zrzucić kijowską zwierzchność, jednak bezskutecznie. Wielka koalicyjna wyprawa rzucona przez Mściśława na ziemię połocką w 1127 lub 1128 roku wykazała przygniatającą przewagę Kijowa⁴⁰. Będący, zdaje się, głównym rzecznikiem separatyzmu Dawid Wsiewołodowicz, został wraz z synami zmuszony do opuszczenia Połocka. Jego miejsce zajął osadzony tam z ramienia księcia kijowskiego Rogwołod Wsiewołodowicz, który zmarł już w następnym roku⁴¹. Fakt ten spowodował jakieś działania skierowane przeciw po-

ges [8], tablica 5, s. 24; W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablice 21, 27; O. M. Rapov, *Knjażeskie wladenija* [11], s. 139 n. *Latopisy lawrentiewski i twerski* podają, że Mściśław zmarł 14 IV 1132 roku (*Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 132; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 196). *Latopisy sofijski pierwszy i woskresieński* umieszczają ten fakt pod 15 IV 1131 roku (*Sofijskaja pervaja letopis'* [16], s. 156; *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 29). *Latopisiec wladymirski* zna datę 14 IV 1131 roku (*Vladimirskij letopisec* [8], s. 59), a *Latopis ipatiewski* — 15 IV 1133 roku (*Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 294). Grupa późnych latopisów, takich jak na przykład rogożski i chołmogorski, podaje wyłącznie datę roczną — 1132 (*Rogożskij letopisec*, [w:] PSRL [5], t. 15 (wypusk 1), Petrograd 1922 (reprint: Moskwa 1965, t. 15a), kol. 20; *Cholmogorskaja letopis'*, [w:] tamże, t. 33, Leningrad 1977, s. 42).

³⁷ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 190. Datę dzienną — 1 VI 1076 — wymienia, o ile mi wiadomo, jako jedyny V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 2, s. 91.

³⁸ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 130. Należy przypuszczać, iż Rościsław Mściśławowicz został osadzony w Smoleńsku przez ojca już w 1125 roku, w momencie objęcia przez niego tronu kijowskiego. Siedzący w Smoleńsku Wiaczesław Włodzimierzowicz został zapewne wówczas przeniesiony do Turowa (patrz przypis 35). Rościsław jako książę smoleński jest jednak w latopisach wspomniany po raz pierwszy dopiero w 1127 roku (*Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 130; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 155). Tymczasem V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 2, s. 137, zapisał, że był nim już w 1125 roku.

³⁹ Jednoznaczne rozwiązanie tego problemu nie jest możliwe z powodu całkowitego milczenia źródeł. Radzieccy badacze, Alekseev i Rapov, opowiadają się za przynależnością Witebska do księstwa smoleńskiego, zob. L. V. Alekseev, *Połockaja zemlja* [9], 1975, s. 232 n.; O. M. Rapov, *Knjażeskie wladenija* [11], s. 56.

⁴⁰ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 130 n.; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 292 n.; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 154 n.; L. V. Alekseev, *Połockaja zemlja* [14], 1966, s. 258 n.

⁴¹ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 131; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 293; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 155. Tożsamość Rogwołoda z Borysem starał się wykazać L. V. Alekseev, *Połockaja zemlja* [9], 1975, s. 230, między innymi na podstawie wzmianki *Latopisu hustyńskiego* (*Gustinskaja letopis'* [34], s. 293; zob. też O. M. Rapov, *Knjażeskie wladenija* [11], s. 56).

rządkowi ustalonemu przez Mścislawa Włodzimierzowica⁴². Reakcja tego księcia była natychmiastowa. Buntujący się Wsiesławowice zostali zesłani do Konstantynopola⁴³. W ich miejsce władca Kijowa osadził w Połocku swego syna Izjasława, w innych zaś grodach tej ziemi — namiestników⁴⁴.

Jestem skłonny postawić hipotezę, mimo braku jej udokumentowania źródłowego, iż najpóźniej w tym właśnie momencie Witebsk wszedł w stan zależności od Smoleńska, co, oczywiście, nie zmienia faktu jego podległości Mścislawowi jako księciu kijowskiemu, suwerenowi całej Rusi.

F. „Izjasławl Mstysławicz, umre 1154 roku”

a) Dane właściwe. Izjasław Mścislawowic zmarł w Kijowie 13 XI 1154 (6662) roku⁴⁵.

b) Urodzony według odosobnionej informacji Tatiščeva około 1096 roku⁴⁶, drugi syn Mścislawa Włodzimierzowica w Witebsku bezpośrednio nie panował. W roku 1127 lub 1128 jako książę kurski brał udział w wyprawie przeciw Wsiesławowicom⁴⁷. Dwa lata później ojciec osadził go w Połocku, gdzie władał do 1132 roku⁴⁸. Jego dzielnica raczej nie obejmowała Witebska, który — jak wyżej wspomniałem — prawdopodobnie został podporządkowany księstwu smoleńskiemu, rządzonemu przez trzeciego Mścislawowica, Rościslawa. Po śmierci Mścislawa Włodzimierzowica kolejni panujący w Kijowie przenosili Izjasława z księ-

Tymczasem Vladimir Danilevič, a za nim Julius Forssman, uznawali, że Borys i Rogwołod to dwie różne osoby, zob. V. Danilevič, *Očerk* [6], tablica genealogiczna 1; J. Forssman, *Die Beziehungen* [8], tablica 2. Nie wchodzę tutaj w kwestię, które z tych rozwiązań należy uznać za słuszne.

⁴² L. V. Alekseev, *Polockaja zemlja* [14], 1966, s. 261 n.

⁴³ *Latopis ipatiewski* podaje jako datę zesłania książąt połockich rok 1130 (*Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 293, 303 n.). Z kolei *Latopisy lawrentiewski i nikonowski* rok 1129 (*Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 131; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 156). Na temat datacji wspomnianych wydarzeń, zob. Nikolaj Berežkov, *Chronologija russkogo letopisanija*, Moskva 1963, s. 134.

⁴⁴ *Ipat'evskaja letopis* [8], kol. 295, 304.

⁴⁵ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 146; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 468 n.; *Letopis' po Vskresenskomu spisku* [16], s. 60; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 198; V. T. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 4, s. 244; N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages* [8], tablica 5, s. 25; W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablica 27; J. Forssman, *Die Beziehungen* [8], tablice 5, 7, s. 42, 141 n.; O. M. Rapov, *Knjažeskie vladenija* [11], s. 146. *Latopis twerski i Latopisiec wladymirski* odnotowują śmierć Izjasława pod 13 XI 1155 roku (*Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 221; *Vladimirskij letopisec* [8], s. 66). *Latopis chołmogorski* podaje, że książę zmarł: „na tu že osen'” (*Cholmogorskaja letopis'* [36], s. 48).

⁴⁶ V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 4, s. 244; O. M. Rapov, *Knjažeskie vladenija* [11], s. 145.

⁴⁷ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 130; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 155; V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 4, s. 186.

⁴⁸ *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 197; V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 4, s. 189.

stwa na księstwo⁴⁹, przy czym przez pewien czas posiadał on udział w ziemi połockiej — Mińsk⁵⁰. W wyniku zwycięstwa nad Igorem Olegowicem, 13 VIII 1146 roku Izjasław zasiadł na tronie kijowskim⁵¹. Pozostał na nim — z dwiema przerwami — do końca życia⁵².

W okresie rządów Izjasława Mściśławowica niektórzy dynaści (na przykład Jerzy Włodzimierzowic Dołgoruki, Olegowicze Czernihowsy, Włodzimierz Wołodarowic Halicki) występowali przeciw niemu, nie kwestionując jednak zasady prymatu Kijowa — stolicy Rusi. Izjasław formalnie pozostawał więc ich suwerenem, faktycznie nie mógł z reguły swych prerogatyw wyegzekwować. Inaczej rzecz się przedstawiała z Rurykowiczami należącymi do obozu Izjasława. Był wśród nich i Rościsław Smoleński, zwierzchni władca Witebska. Współpraca między braćmi układała się bardzo dobrze. Izjasław w 1147 roku przyznał Rościsławowi sprawowanie kontroli nad północno-zachodnią częścią państwa: ziemiami smoleńską, nowogrodzką i zapewne połocką⁵³. Rościsław zaś według wszelkiego prawdopodobieństwa uznawał nadrzędne stanowisko starszego brata. Tak więc można uznać, iż Izjasław jako księżę kijowski z formalnego punktu widzenia był suwerenem Witebska.

G. „Jarosław I Izjasławicz”

a) Brak daty śmierci. Właściwe otczestwo. Inne źródła również nie podają terminu zgonu Jarosława, drugiego syna Izjasława Mściśławowica. Po raz ostatni dynasta ten został odnotowany w latopisach pod 6683 stylu ultramarcowego, czyli 1174/1175 roku⁵⁴.

⁴⁹ O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 145 n.

⁵⁰ Izjasław posiadał Mińsk jeszcze w 1135 roku. Tak można zinterpretować wzmiankę zawartą w latopisach ławrentiewskim i nikonowskim: „Togo že ljeta iz Turova ide Izjaslav k Miensku, i ottole ide k Novogorodu k bratii” (*Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 132; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 158). Trudno stwierdzić, kiedy Izjasław utracił Mińsk. Wiadomo w każdym razie, że w roku 1151 panowali tam Glebowice, synowie Gleba Wsiesławowica (*Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 445; V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 4, s. 236).

⁵¹ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 136; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 327; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 206; V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 4, s. 203.

⁵² Izjasława Mściśławowica dwukrotnie wypierał z Kijowa jego stryj, Jerzy Włodzimierzowic Dołgoruki, zob. M. Gruševs'kij, *Istorija* [19], t. 2, s. 159–168.

⁵³ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 359: „reče Izjaslav bratu svoemu Rostislavu bratje tobje Bog dal verchnjuju zemlju [...] a tamo u tebe Smolniane i Novgorodci i kto rot'nikov tvoich”. Niemal identycznie brzmiący tekst odnotował V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 4, s. 212: „Izjaslav že reče Rostislavu: »Brate ty imeeš zemlju verchovuju, poidi ty v Smolensk k sobe i, tamo sobrav smolnjany, novgorodcy i pokornikov tvoich«”.

⁵⁴ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 600; *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 156; *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 89; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 218; *Ljetopisnyj sbornik*,

b) Źródła nie wykazują związków Jarosława z księstwem witebskim. Wiadomo, iż w 1146 roku został osadzony przez ojca w Turowie, w miejsce wygnanego Wiaczesława Włodzimierzowicza⁵⁵. Następnie, od jesieni 1148 do 26 III 1154 roku, władał z woli Izjasława w Nowogrodzie Wielkim⁵⁶. Wypędzony przez nowogrodzian otrzymał po śmierci stryja, Światopełka Mściśławowica, Włodzimierz Wołyński. Utrzymał się tam zaledwie kilka miesięcy⁵⁷. W 1155 roku widzimy Jarosława siedzącego wraz ze starszym bratem Mściśławem w Łucku⁵⁸. Gdy w następnym roku Mściśław opanował Włodzimierz Wołyński, Jarosław pozostał w Łucku, gdzie z przerwami rządził zapewne do śmierci⁵⁹. Dzięki poparciu smoleńskich Rościszłowiczów i Jarosława Włodzimierzowicza Halickiego zasiadł jesienią 1173 roku w Kijowie⁶⁰. Jednak po niedługim czasie został

imenuemyj tverskoju ljetopis'ju [11], kol. 250; *Vladimirskij letopisec* [8], s. 71. *Latopis hustyński* notuje ucieczkę Jarosława z Kijowa pod 1174 rokiem (*Gustinskaja letopis'* [34], s. 315). Jeśli chodzi o datację omawianego wydarzenia, zob. N. G. Bereżkov, *Chronologija* [43], s. 193. Nicolas de Baumgarten i Włodzimierz Dworzaczek twierdzili, że Jarosław zmarł pomiędzy 1174 a 1180 rokiem (N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages* [8], tablice 5, 14, s. 26, 61; W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablica 27). J. Forssman, *Die Beziehungen* [8], tablica 7, uznawał za datę zgonu księcia rok 1175. L. Vojtovič, *Knjazivski dynastii* [6], s. 223, lokował to wydarzenie na 1180 rok. Z kolei O. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 158, zadowolili się odnotowaniem ostatniej wzmianki dotyczącej tego dynastii.

⁵⁵ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 330; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 170; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 206. Niewłaściwą datę osadzenia Jarosława w Turowie podał Oleg Rapov. Uznał on, że wydarzenie to miało miejsce w 1147 roku (*Knjażeskie vladenija* [11], s. 158 — z błędnym powołaniem się na kronikę kijowską [*Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 363).

⁵⁶ *Novgorodskaja pervaja letopis'* [8], s. 214 n.; O. M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 158.

⁵⁷ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 468; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 198; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 221; V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 4, s. 244. Już w 1155 roku widzimy na tronie we Włodzimierzu Wołyńskim stryja Jarosława, Włodzimierza Mściśławowica. O. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 147, uważa, że książę ten otrzymał Włodzimierz bezpośrednio po śmierci Światopełka Mściśławowica. Tezie radzieckiego badacza przeczą zgodne informacje przytoczonych wyżej latopisów. Wspominają one, iż po śmierci Światopełka Izjasław posłał swego syna Jarosława na kniażenie do Włodzimierza. Przypuszczam, że Jarosław został zmuszony zrezygnować z panowania w tym grodzie po śmierci swego ojca — w momencie, gdy tron kijowski zajął Rościszław Mściśławowic.

⁵⁸ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 479; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 203.

⁵⁹ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 484 n. Mściśław utrzymał się we Włodzimierzu Wołyńskim mimo przeprowadzonego jeszcze w 1157 roku ataku koalicyjnych wojsk kierowanych przez Jerzego Dołgorukiego (tamże, kol. 485–488). Jarosław jest od tej pory wymieniany jako książę łucki (tamże, kol. 491, 528, 538 n.).

⁶⁰ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 576–578; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 249; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], s. 247 (pod rokiem 1172). V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 4, s. 284, błędnie podał, że Jarosław wszedł do Kijowa 20 XII 1174 roku. Dokładną analizę wydarzeń, które doprowadziły do objęcia przez Jarosława władzy w Kijowie, przeprowadził N. G. Bereżkov, *Chronologija* [43], s. 190.

zmuszony do wycofania się do Łucka⁶¹. Objęcie przez Jarosława tronu kijowskiego było nieznaczącym epizodem. Wskutek emancypacyjnych dążeń poszczególnych dzielnicowych ośrodków politycznych władza zwierzchnia książąt kijowskich po śmierci Jerzego Dołgorukiego stała się iluzoryczna. Dlatego też Jarosława Izjasławowica nawet formalnie trudno uznać za suwerena Witebska, który w czasie jego krótkotrwałego panowania w Kijowie nadal pozostawał zależny od Smoleńska⁶².

H. „Izjasławl Jarosławicz umre 1196”

a) Dane właściwe. Izjasław Jarosławowic, wnuk Izjasława Mścisławowica, zmarł w lutym 1196 (6704) roku⁶³. Źródła, a za nimi opracowania genealogiczne, nie odnotowują potomstwa tego księcia.

b) Latopisy wspominają Izjasława tylko raz, podając informację o jego śmierci. Był on przypuszczalnie najmłodszym synem Jarosława Izjasławowica⁶⁴. Po-

⁶¹ Zob. przypis 54.

⁶² *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 525–527; *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 78; L. V. Alekseev, *Polockaja zemlja* [14], s. 273; tenże, *Smolenskaja zemlja*, Moskwa 1980, s. 213 n. Na początku 1175 roku książę włodzimierski Jaropek Rościsławowic wysłał do Smoleńska po żonę, córkę księcia witebskiego Wsiewława (*Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 159; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 598; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 256 (23 I 6684). Co do datacji tego wydarzenia, zob. N. G. Bereżkov, *Chronologija* [43], s. 192. Fakt ten można interpretować jako dowód, że w wymienionym czasie Witebsk był uzależniony od Smoleńska.

⁶³ *Gustinskaja letopis'* [34], s. 325; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 690 (luty 6704 = 1196 rok); N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages* [8], tablica 14; W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablica 27; J. Forssman, *Die Beziehungen* [8], tablica 7; M. Rapov, *Knjażeskie vladenija* [11], s. 178; L. Vojtovič, *Knjazivski dynastii* [6], s. 225 (luty 1195 roku).

⁶⁴ Miejsce, które Izjasław zajmował pośród braci, pozwalają określić następujące przesłanki. W *Kronice kijowskiej* Jarosławowice łucy są wspomniani kilkakrotnie. Nas będzie interesowało, że pod 6688 rokiem w porządku: Wsiewołod, Ingwar (*Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 616); pod 6691 rokiem: Wsiewołod, Mścisław (tamże, kol. 630 n.), a pod 6712 rokiem: Ingwar, Mścisław (tamże, kol. 720). To samo źródło, podając wiadomość o śmierci Izjasława Jarosławowica, używa zwrotu: „Toe że zimy prestavisja knjaz' Izjaslav Jaroslavič' menšii miesjaca fevralja” (tamże, kol. 690). Na tej podstawie przyjmuję następujący układ starszeństwa Jarosławowiców: Wsiewołod, Ingwar, Mścisław, Izjasław. Kolejność taką ustalił już M. Gruševs'kij, *Istorija Ukrainy – Rusy* [19], t. 2, tablica 5) i — zapewne za nim — L. Machnovec', *Litopis rus'kij* [20], tablica genealogiczna. Natomiast przytłaczająca większość badaczy, nie jest dla mnie jasne, na jakiej podstawie, przyjęła inny układ starszeństwa Jarosławowiców. Zob. na przykład N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages* [8], tablica 14 (Ingwar, Mścisław, Wsiewołod, Izjasław); W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablica 27 (Ingwar, Mścisław, Wsiewołod, Izjasław); J. Forssman, *Die Beziehungen* [8], tablica 7 (Ingwar, Izjasław, Mścisław, Wsiewołod); D. Schwennicke, *Europäische Stammtafeln* [6], t. 2, tablica 136 (Ingwar, Izjasław, Mścisław, Wsiewołod); *Latopis kijowski 1159–1198*, „Acta Universitas Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensia” 40, 1988, tablica 7 (Ingwar, Mścisław, Wsiewołod, Izjasław); L. Vojtovič, *Knjazivski dynastii* [6], s. 225 (Ingwar, Wsiewołod, Izjasław, Mścisław).

siadał zapewne jakąś włość w ziemi łuckiej. W życiu politycznym Rusi czynnego udziału nie brał. Jakichkolwiek związków Izjasława z Witebskiem w materiale źródłowym nie da się uchwycić⁶⁵.

I. „Jarosław Izjasławicz, umre 1231 roku”

a) W tym miejscu *Radosławla* zostaje złamana konsekwentnie do tego momentu stosowana zasada następstwa pokoleń. Jarosław Izjasławowic, zmarły w 1231 roku, nie występuje w źródłach poza *Radosławlem*. Nie dysponujemy żadną informacją na temat ewentualnego potomstwa Izjasława Jarosławowica. Prawdopodobnie autor *Radosławla* miał na myśli nie jego syna, lecz synowca, Jarosława Ingwarowica, o którym ostatnia wzmianka pochodzi z roku 6735 (1227, faktycznie 1228)⁶⁶. Podany w rodowodzie termin zgonu tego księcia wydaje się więc prawdopodobny. Latopisy nie przekazały informacji o potomstwie Jarosława Ingwarowica.

b) Jarosław Ingwarowic — o ile o niego chodzi — był nie liczącym się w ogólnoruskiej polityce władcą dzielnicowym. Jego aktywność polityczna ograniczała się zapewne wyłącznie do Wołynia i jego najbliższych okolic. Wiadomo, że w 1227 roku — działając wspólnie z książętami pińskimi — dokonał zaboru i podziału, obejmującej Łuck i Czartoryjsk, dziedziny swego wówczas zmarłego

⁶⁵ Wydarzenia roku 1180 lub 1181 wykazują, iż Witebsk na krótki czas wydostał się spod zwierzchnictwa Smoleńska (*Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 620 n.; V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 4, s. 296; V. Danilevič, *Očerki istorii* [6], s. 129; L. V. Alekseev, *Połockaja zemlja* [14], s. 280–282; tenże, *Smolenskaja zemlja* [62], s. 222 n.). Jednak już pięć lat później udało się Dawidowi Rościszlawowicowi Smoleńskiemu przynajmniej częściowo odbudować swe wpływy w ziemi połockiej (*Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 170; V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 4, s. 307; L. V. Alekseev, *Smolenskaja zemlja* [62], s. 224). Gdy zaś w 1196 roku — już po śmierci Izjasława Jarosławowica — Olegowicze Czernihowscy wspierani przez pułk połocki uderzyli na Witebsk, gdzie w tym momencie siedział zięć Dawida, ten swemu powinowatemu natychmiast wysłał posiłki (*Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 174; *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 691–693; *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 105; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], [w:] PSRL [5], t. 10, Sankt Peterburg 1885 (reprint: Moskva 1965), s. 27 n.; L. V. Alekseev, *Smolenskaja zemlja* [62], s. 226–228). Interpretuję ten fakt jako dowód podległości Witebska księstwu smoleńskiemu. Nie ma podstaw, aby twierdzić, że Izjasław Jarosławowic brał udział w opisywanych wydarzeniach.

⁶⁶ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 753. N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages* [8], tablica 14, uważał, że Jarosław Ingwarowic zmarł po 1229 roku. Pogląd ten przyjął L. Vojtovič, *Knjazivski dynastii* [6], s. 226. W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablica 27 — być może mamy do czynienia z pomyłką mechaniczną — przesunął datę śmierci Jarosława na okres po 1239 roku. Jeszcze dalej poszedł J. Forssman, *Die Beziehungen* [8], tablica 7, twierdząc, iż książę ten zmarł po 1240 roku. Termin zgonu Jarosława podany w *Radosławlu* wydaje się prawdopodobny. Niestety, nie istnieje możliwość potwierdzenia jego prawdziwości poprzez porównanie z innymi źródłami.

stryjecznego brata, Iwana, syna Mścisława Jarosławowica Niemego⁶⁷. Jeszcze tego samego roku Daniel Romanowic, któremu Mścisław Niemy przed śmiercią († 1225) porucił opiekę nad synem i księstwem⁶⁸, zajął Łuck i uwięził Jarosława⁶⁹. Starszy Ingwarowic został uwolniony w 1228 roku dzięki interwencji swej siostry Grzymisławy, wdowy po Leszku Białym, pozostającej wówczas w sojuszu z księciem włodzimierskim⁷⁰. Daniel Romanowic osadził Jarosława najpierw w Peremylu, potem w Międzyborzu⁷¹. Dalsze losy tego dynasty nie są znane. W każdym razie nie ma podstaw, aby uznać go za władcę Witebska⁷².

J. „Andrey Jarosławicz, umre 1265 roku”

a) W tym miejscu *Radosławla* następuje z kolei złamanie po raz pierwszy zasady przedstawiania ciągu kolejnych przedstawicieli jednej i tej samej linii Rurykowiczów. Podane przez nasze źródło dane wskazują bowiem, że mamy do czynienia nie z reprezentantem wołyńskich Monomachowiczów Izjasławowiczów, lecz włodzimiersko-suzdalskich Monomachowiczów Juriewiczów Wsiewołodowiczów. Wymieniony w *Radosławlu* Andrzej Jarosławowic to bez wątpienia no-

⁶⁷ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 750). Analiza chronologiczna zapisek tego wskazuje, że w rzeczywistości stało się to w 1227 roku, zob. Michajło Gruševs'kij, *Chronol'ogija podij Galic'ko-Volins'koi litopisi*, „Zapiski Naukovogo Tovaristva imeni Ševčenk'a” 41, 1901, z. 3, s. 21, 63 n.; Vladimir T. Pašuto, *Očerki po istorii Galicko-Volynskoj Rusi*, Moskva 1950, s. 206; Bronisław Włodarski, *Polska i Ruś 1194–1340*, Warszawa 1966, s. 98.

⁶⁸ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 744, 750; M. Gruševs'kij, *Chronol'ogija podij* [67], s. 21, 63.

⁶⁹ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 751.

⁷⁰ B. Włodarski, *Polska i Ruś* [67], s. 100.

⁷¹ *Ipat'evskaja letopis'* [8], kol. 752 n.

⁷² Dzieje Witebska w ostatnich latach XII wieku i pierwszych trzech dziesięcioleciach stulecia następnego są w zasadzie niemożliwe do zrekonstruowania ze względu na niemal całkowity brak źródeł. Zachował się zaledwie jeden dokument — pochodzący z 1229 roku układ handlowy pomiędzy kupcami z Rygi i Gotlandii a księciem smoleńskim Mścisławem Dawidowicem, reprezentującym również interesy nie wymienionych z imienia książąt połockiego i witebskiego, por. *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch* (dalej: LEKUB), wyd. Friedrich Georg von Bunge, t. 1, Reval 1853 (reprint: Aalen 1967), nr 101. Dalej jest cytowany także tom 6, Riga 1875 (reprint: Aalen 1974). Ten sam dokument, w kilku wariantach: *Smolenskie gramoty XIII–XIV vekov*, Moskva 1963, s. 18–62). Dla Leonida Alekseeva wspomniana umowa handlowa jest świadectwem pewnej zależności władców Połocka i Witebska od księcia smoleńskiego, zob. L. Alekseev, *Po-lockaja zemlja* [14], s. 288; tenże, *Smolenskaja zemlja* [62], s. 233 n. Jest to stwierdzenie prawdopodobne, skoro wiadomo, że 17 I 1222 roku smoleńszczanie zdobyli Połock (*Novgorodskaja pervaja letopis'* [8], s. 263; L. V. Alekseev, *Smolenskaja zemlja* [62], s. 233). Jednak nic nie wskazuje na to, aby Jarosław Ingwarowic, drobny dynasta wołyński, w opisywanych wydarzeniach uczestniczył.

szący to imię i otczestwo wielki książę włodzimiersko-suzdalski, syn Jarosława Wsiewołodowica († 30 IX 1246)⁷³, a nie Jarosława Izjasławowica czy też właściciel — Jarosława Ingwarowica. Andrzej Suzdalski — istotnie, tak jak to podaje nasz rodowód — był mężem córki Daniela Romanowica Halicko-Wołyńskiego (zob. moduł K). Zmarł Andrzej nie, jak podaje *Radostowle*, w 1265 (6773) roku, lecz według wysokiego prawdopodobieństwa rok wcześniej⁷⁴. Datacja występująca w rodowodzie nie jest jednak w tradycji ruskiej odosobniona. Taki termin zgonu Andrzeja Suzdalskiego znajdujemy bowiem również w *Latopisie sofijskim I* i w *Moskiewskim zwodzie końca XV w.*⁷⁵. Należy tutaj jeszcze dodać, że dynasta ten znajduje się na drzewie genealogicznym Rurykowiczów o stopień wyżej niż będący według *Radostowla* jego poprzednikiem (bezpośrednim przodkiem?) Jarosław Ingwarowic. Andrzej Jarosławowic reprezentuje bowiem jedynaste pokolenie potomków Ruryka, gdy tymczasem Jarosław Ingwarowic dwunaste.

b) Źródła nie wykazują związków Andrzeja Jarosławowica z Witebskiem. Po raz pierwszy jest on wzmiankowany w latopisach jako jeden z książąt, którzy przeżyli najazd Batu⁷⁶. W 1240 roku przez krótki czas panował Andrzej w Nowogrodzie Wielkim, skąd wypędzony powrócił do ojca⁷⁷. Dziewięć lat później otrzymał od szansy Ogul Gamysz jarłyk na wielkie księstwo włodzimierskie⁷⁸. Utracił je w 1252 roku w wyniku akcji mongolskiej, przeprowadzonej na prośbę Aleksandra Newskiego. Wraz z żoną był zmuszony uciec do Szwecji, gdzie został życzliwie przyjęty przez króla Waldemara Birgerssona⁷⁹. Z wygnania powró-

⁷³ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 200; *Sofijskaja pervaja letopis'* [16], s. 179; *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 143; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], (t. 10), s. 113; V. N. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 5, s. 25; Andrej V. Ekzempljarskij, *Velikie i udjel'nye knjaz'ja Sjevernoj Rusi v tatarskij period s 1238 po 1505 g.*, t. 1. *Velikie knjaz'ja vladimirskie i vladimiro-moskovskie*, Sankt Peterburg 1889, s. 25. Dalej jest cytowany także tom 2. *Vladetel'nye knjaz'ja vladimirskich i moskovskich udelov i velikie i udjel'nye vladetel'nye knjaz'ja suzdal'sko-nižegorodskie, tverskie i rjazanskie*, Sankt Peterburg 1891.

⁷⁴ Dokładne informacje na temat daty zgonu Andrzeja Jarosławowica podaję w innym miejscu, zob. Dariusz Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, Poznań-Wrocław 2002 (= „Biblioteka Genealogiczna” pod red. Marka Górniego, t. 6), s. 153, przypis 596.

⁷⁵ *Sofijskaja pervaja letopis'* [16], s. 145; *Moskovskij letopisnyj svod konca XV v.*, [w:] PSRL [5], t. 25, Moskwa-Leningrad 1949, s. 145.

⁷⁶ *Lavrentievskaja letopis'* [11], s. 200; *Sofijskaja pervaja letopis'* [16], s. 179; *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 143; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], (t. 10), s. 113; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 373.

⁷⁷ *Novgorodskaja pervaja letopis'* [8], s. 78, 163, 295; *Sofijskaja pervaja letopis'* [16], s. 179; A. V. Ekzempljarskij, *Velikie knjaz'ja* [73], t. 1, s. 25.

⁷⁸ V. T. Pašuto, *Očerki istorii* [67], s. 271; Džon Fennel [John L. I. Fennell], *Krizis srednevekovoj Rusi 1200–1304*, Moskwa 1989 (wydanie angielskie: London, New York 1983), s. 146 n.

⁷⁹ Na temat wydarzeń 1252 roku szczegółowo pisał John L. I. Fennel, *Andrej Jaroslavič and the Struggle for Power in 1252: An Investigation of the Sources*, [w:] *Russia Mediaevalis*, t. 1,

cił w 1256 roku. Podporządkował się władzy zwierzchniej starszego brata, Aleksandra, który posadził go najpierw zapewne w Gorodcu i Niżnym Nowogrodzie, a potem w Suzdału. Księciem suzdalskim pozostał Andrzej Jarosławowic do śmierci⁸⁰.

Rosnące od połowy XII wieku znaczenie księstwa włodzimiersko-suzdalskiego przejawiało się w pierwszej połowie XIII stulecia między innymi wzmożoną aktywnością polityczną na kierunku północno-zachodnim, w tym także smoleńsko-witebsko-połockim. Źródła odnotowały kilka poważnych akcji przeprowadzonych przez poszczególnych władców Włodzimierza i Suzdała na wspomnianych terytoriach, skierowanych głównie przeciwko Niemcom oraz przybierającej na sile i przejawiającej coraz jawniej zaborcze tendencje Litwie⁸¹. Tak się jednak składa, iż wśród książąt zaangażowanych w sprawę Smoleńska, Witebska i Połocka, Andrzeja Jarosławowica nie ma. W żadnym więc razie dynasta ten nie może zostać uznany za suwerena Witebska, który zresztą jeszcze za jego życia dostał się w ręce Litwinów⁸².

pod red. Johna L. I. Fennella, Ludolfa Müllera, Andrzeja Poppego, München 1973, s. 49–62. Zob. też J. Forssman, *Die Beziehungen* [8], s. 114.

⁸⁰ A. V. Ekzempljarskij, *Velikie knjaz'ja* [73], t. 1, s. 28; H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie* [6], t. 1, s. 205.

⁸¹ Na temat ówczesnych stosunków Rusi Włodzimiersko-Suzdalskiej z Litwą pisali między innymi V. Danilevič, *Očerki istorii* [6], s. 106–108; Henryk Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, Wilno 1932, s. 271 n.; H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie* [6], t. 1, s. 61–64; Vladimir T. Pašuto, *Obrazovanie Litovskogo gosudarstva*, Moskva 1959, s. 376–379, 381; Dz. Fennel, *Krizis* [78], s. 141 n.; Edvardas Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius 1998, s. 199–203.

⁸² Istnieją w literaturze spore kontrowersje co do kwestii opanowania Witebska przez Litwę — pełnej niejasności ze względu na brak źródeł. Maciej Strykowski wzmiankuje o zajęciu tego grodu, a także Połocka i Smoleńska, przez krewniaków Mendoga — Towtywiła, Edywiła i Wikinta, zob. Maciej Strykowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego* [...], oprac. Julia Radziszewska, Warszawa 1978, s. 194 n.; tenże, *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszytskiej Rusi*, t. 1, Warszawa 1846 (reprint: Warszawa 1985), s. 285 n. Dalej jest cytowany także tom 2. Z pewnością Litwini nie utrzymali całości zdobyczy. Wspomniani zaś wyżej trzej kunigasi byli zmuszeni schronić się przed Mendogiem na Rusi Halicko-Wołyńskiej. Z pomocą Romanowiczów i innych sojuszników rozpoczęli kilkuletnią wojnę domową na Litwie — na temat tych wydarzeń, zob. E. Gudavičius, *Mindaugas* [81], s. 211–227, 232–241. Jeśli zaś chodzi o dalsze losy Witebska, to wiadomo, że w drodze tym już przed 28 XII 1263 lub 1264 roku siedział litewski książę Gerden (LEKUB [72], t. 6, nr 3036 (28 XII 1263)); ten sam dokument: *Polockie gramoty XIII – načala XIV vv.*, t. 1, Moskva 1977, nr 1 (28 XII 1263). Jego poprzednikiem był panujący z woli Litwy książę Konstantyn, zapewne syn Towtywiła (LEKUB [72], t. 6, nr 3036; tamże, t. 1, nr 380). Z kolei w 1265 roku władał Witebskiem, podległy wielkiemu księciu litewskiemu Wojsiełkowi, książę Izjasław, zob. LEKUB [72], t. 6, nr 3037; *Polockie gramoty* [82], t. 1, nr 2.

K. „[...] żona jeho [to jest Andrzeja Jarosławowica] Nastazja Daniłowna, ona umre 1277 roku”

a) Imię oraz data zgonu córki Daniela Romanowica wydanej za mąż za Andrzeja Jarosławowica są znane wyłącznie *Radostowlu*. W innych źródłach występują jedynie informacje o zawartym przez nią zimą 1250/1251, przed 31 marca 1251 roku, związku małżeńskim⁸³ oraz o ucieczce wraz z mężem i dziećmi do Szwecji w 1252 roku⁸⁴. Przy czym w latopisach jest ta księżna określana jako „córka Daniela Romanowica” lub „Daniłówna Romanowica”⁸⁵. Dane figurujące w *Radostowlu* wydają się prawdopodobne. Dotyczy to szczególnie imienia księżnej, choć także i terminu jej zgonu⁸⁶.

⁸³ Jeśli chodzi o szczegółowe informacje na temat zawarcia przez córkę Daniela Romanowica związku małżeńskiego z Andrzejem Jarosławowicem, zob. D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów* [74], s. 149–151.

⁸⁴ Zob. przykładowo: *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 159 n.; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], (t. 10), s. 138 n.; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 396 n.; *Sofijskaja pervaja letopis'* [16], 186 n. (rok 6759).

⁸⁵ W literaturze imię tej księżnej również (w zasadzie) nie pojawia się. Zob. na przykład: V. T. Tatiščev, *Istorija rossijskaja* [19], t. 5, s. 40; A. E. Ekzempljarskij, *Velikie knjaz'ja* [73], t. 1, s. 26; Nikolaj de Baumgarten, *Vtoraja vetv' knjazej Galickich. Potomstvo Romana Mstislaviča*, „*Letopis' Istoriko-Rodoslovnago Obščestva v Moskve*” 5, 1909, vyp. 1 (17), s. 17; tenże, *Généalogies et mariages* [8], tablica 11; tenże, *Généalogies des branches régnantes de Rurikides du XIIIe au XVIe siècle*, „*Orientalia Christiana*” 35, Roma 1934, nr 1 (94), tablice 1, 7; W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablica 27; D. Schwennicke, *Europäische Stammtafeln* [6], t. 2, tablica 136; L. Vojtovič, *Udil'ni knjazivstva* [6], tablica 17; tenże, *Knjazivski dynastii* [6], s. 227, 266.

Konstantin Bestużev Rjumin i Michail Chmyrov uważali, iż żona Andrzeja Jarosławowica nosiła imię Justyna. Tymczasem A. Ekzempljarskij, *Velikie knjaz'ja* [73], t. 1, s. 28, zauważył, że wspomniani badacze za żonę Andrzeja uznali Justynę, która naprawdę była żoną Andrzeja Włodzimierzowica Uglickiego. Identyczny pogląd wysunął wcześniej Nikolaj M. Karamzin, *Istorija gosudarstva rossijskogo*, t. 4, Sankt Peterburg 1842 (reprint: Moskwa 1992), przypis 12 na s. 252). W rzeczywistości Andrzej Uglicki zmarł w 1261 roku, por. *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8] (t. 10), s. 142 n. Tymczasem informację o śmierci Justyny i jej męża Andrzeja *Latopis nikonowski* odnotowuje pod 1278 rokiem (tamże, s. 156). W związku z tym musimy uznać, że Justyna była żoną jakiegoś księcia Andrzeja, nie tożsamego jednak zarówno z Andrzejem Jarosławowicem, jak i Andrzejem Włodzimierzowicem.

⁸⁶ W rodzinie Daniela Romanowica daje się zauważyć tradycję nadawania dziewczętom imienia Anastazja. Nosiła je zaślubiona po kwietniu 1244 roku Bolesławowi I Konradowicowi († 1248), a po jego śmierci węgierskiemu możnowładcy Dymitrowi, córka Aleksandra Wsiewołodowica Bełskiego, brata stryjcznego Daniela, zob. Oswald Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 289. To samo miano zostało nadane również córce Mściśława (II) Daniłowica, będącej żoną księcia dobrzyńskiego Siemowita Kazimierzowica (co do filiacji tej księżnej, dotąd uważanej za córkę Lwa Daniłowica, zob. D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów* [74], s. 232 nn.). Również w kolejnym pokoleniu Romanowiczów pojawiła się Anastazja — córka Jerzego Lwowica, wydana za mąż za księcia twerskiego Aleksandra Michajłowica. Zasługa odkrycia jej filiacji przypada Hansmartinowi Deckerowi-Hauffowi, *Alexandra von Litauen, die Grossmutter Kaiser Friedrichs des Dritten*, „*Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*” 1, 1947–1949, s. 67–84.

b) Nie ma jakichkolwiek przesłanek pozwalających wiązać Anastazję Daniłównę z Witebskiem.

L. „Wasiley Andrejewicz, umre 1297 roku”

a) Opracowania genealogiczne odnotowują syna Andrzeja Jarosławowica o imieniu Wasyl, zmarłego w 1309 (6817) roku⁸⁷. Istnienie tego dynasty budzi jednak spore wątpliwości. Jedyne znane mi źródło wymieniające potomków męskich Andrzeja Jarosławowica o Wasylu nie wspomina⁸⁸. Natomiast podając pod 6817 rokiem wiadomość o śmierci księcia suzdalskiego Wasyla jasno mówi, że był on synem Michała, a więc wnukiem Andrzeja Jarosławowica⁸⁹. W takim układzie dane zawarte w *Radosławlu* okazują się błędne. Przepuszczalnie autor źródła nie miał jednak na myśli władcy Suzdała, o którego związkach z Witebskiem latopisy milczą. Zapewne nie chodziło również — przynajmniej dosłownie — o zmarłego w 1271 roku⁹⁰ synowca Andrzeja Jarosławowica, Wasyla Aleksandrowica, przez matkę wywodzącego się z połockich Wsiesławowiczów⁹¹. Warto przy tym zaznaczyć, że obecność w Witebsku tego właśnie dynasty odnotowały ruskie latopisy pod 6753 (1245) rokiem⁹². Nie przypuszczam, aby autor *Radosławla* miał na myśli niewiadomego imienia witebskiego namiestnika księcia

⁸⁷ A. V. Ekzempljarskij, *Velikie knjaz'ja* [73], t. 2, s. 397 n., tablica 5; W. Dworzaczek, *Genealogia* [6], tablica 24; J. Forssman, *Die Beziehungen* [8], tablica 10; D. Schwennicke, *Europäische Stammtafeln* [8], t. 2, tablica 147; L. Vojtovič, *Knjazivski dynastii* [6], s. 267. Odrębną opinię w tej sprawie przedstawił N. de Baumgarten, *Généalogies des branches régnantes* [84], tablica 7, który uznał Wasyla za wnuka, a nie syna Andrzeja Jarosławowica.

⁸⁸ *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8] (t. 10), s. 144. Odpowiedni tekst brzmi następująco: „Togo že ljeta prestavisja knjaz' veliki Suzdalskij Andrej Jaroslavič' [...] Segu synove: Jur'i, Michajlo”.

⁸⁹ Tamże, s. 177: „Togo že prestavisja knjaz' Vasilej Michajlovič' Suzdal'skij”.

⁹⁰ *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8] (t. 10), s. 150; *Vladimirskij letopisec* [8], s. 94.

⁹¹ W 1239 roku Aleksander Jarosławowic Newski poślubił w Toropcu córkę księcia połockiego Brjaczysława, zob. na przykład *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 144; *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8] (t. 10), s. 114; *Ljetopisnyj sbornik, imenuemyj tverskoju ljetopis'ju* [11], kol. 373; *Vladimirskij letopisec* [8], s. 90; A. V. Ekzempljarskij, *Velikie knjaz'ja* [73], t. 1, s. 39. Wasyl urodził się prawdopodobnie w 1239 roku (*Vladimirskij letopisec* [8], s. 90; *Latopisiec Litwy i Kronika ruska*, oprac. Ignacy Daniłowicz, Wilno 1827, s. 144 (pod 6649 rokiem, co jest według wszelkiego prawdopodobieństwa wyłącznie mechaniczną pomyłką, gdyż bez wątplenia chodzi o rok 6749).

⁹² Latopisy przekazały wiadomość, że walczący w 1245 roku przeciw Litwinom Aleksander Newski wziął z Witebska swego syna, zob. na przykład *Novgorodskaja pervaja letopis'* [8], s. 79, 304; *Sofijskaja pervaja letopis'* [16], s. 182; *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 152. Zapewne chodziło o Wasyla, mającego wówczas 4–5 lat i przebywającego w gościnie u krewniaków. Twórca *Radosławla* mógł tę wzmiankę zinterpretować zupełnie inaczej. Nie znając wieku Wasyla, mógł uznać, że w 1245 roku panował on w Witebsku.

smoleńskiego Fiodora, o którym znajdujemy wzmiankę w pewnym dyplomie, datowanym z wątpliwościami na 1287 rok⁹³, ani też odnotowanego w ryskim dokumencie sprzed 1300 roku księcia witebskiego Michała Konstantynowica⁹⁴. Jak widzimy, nieliczne co prawda i rozproszone wzmianki, czynią mało prawdopodobną hipotezę zakładającą, aby Witebskiem rządził zmarły w 1297 roku Wasyl Andrejewic, choć do końca tego wariantu odrzucić się nie da. Przecież mógł nosić takie imię i otczestwo wspomniany wyżej namiestnik Fiodora Smoleńskiego⁹⁵. W najlepszym wypadku możemy więc przedstawić jedynie kilka noszących cechy prawdopodobieństwa przypuszczeń co do mechanizmu pojawienia się w *Radosłowlu* informacji o takim księciu. Oczywiście, jest możliwe, że autor rodowodu mógł sobie zmarłego w 1297 roku Wasyla Andrejewica po prostu wymyślić. Nie udało mi się znaleźć takiego księcia w znanych sobie przekazach latopisarzkich. Tutaj jednak chciałbym zauważyć, że musimy pamiętać o charakterze omawianego źródła. Jest to — jak wskazują nasze dotychczasowe obserwacje — wywód przodków, wymagający *ex definitione* stosowania pewnego schematu kompozycyjnego i logicznego. Chodzi przede wszystkim o zasadę zgodności otczestwa danej osoby z imieniem jej poprzednika. Dlatego wprowadzenie do listy potomków wydanej za mąż za Olgierda księżniczki witebskiej Andrzeja Jarosławowica wymusiło otczestwo „Andrejewicz” u postaci, którą staramy się zidentyfikować. Mógł autor *Radosłowla* dokonać zbitki znalezionych w źródłach postaci, które w jakiś sposób wiązały się z Witebskiem, czy ogólniej — pasowały do konstruowanego tekstu. Nie jest wreszcie niemożliwe posiadanie przez twórcę rodowodu jakichś szczegółowych informacji, znajdujących się w źródle, które nie dotarło do naszych czasów, ani też nie było znane historykom spisującym dzieje Litwy w szesnastym wieku. Ten wariant wydaje się jednak mało prawdopodobny. Trudno bowiem wątpić, aby na przykład Maciej Strykowski czy kompilator tak zwanej *Kroniki Bychowca* nie wprowadzili do swoich dzieł tak ważnych informacji, jak imię i otczestwo dziada pierwszej żony Olgierda Giedyminowica. Ta uwaga odnosi się, oczywiście, również do ostatniego ruskiego księcia Witebska, wymienionego bezpośrednio po Wasylu. Faktem jest, że ta wyjątkowa absencja omawianych danych w innych źródłach nie wzbudza zaufania do przedstawionej przed chwilą sugestii.

⁹³ LEKUB [72], t. 6, nr 3051. Wezniej, około 1265 roku, w Witebsku siedział jakiś Izjasław, pozostający w zależności od wielkiego księcia litewskiego Wojsiełka (tamże, t. 6, nr 3037).

⁹⁴ Tamże, t. 6, nr 3059.

⁹⁵ Naturalnie, osoba ta nie mogła być synem Andrzeja Jarosławowica. Pośród bardzo rozrodzonych Rurykowiczów w omawianym czasie występowały zarówno Andrzejowie, jak i Wasylowie. Jest więc możliwe istnienie jakiegoś Wasyla Andrejewica nie tożsamego z synem Andrzeja Jarosławowica.

Ł. „Jarosławł Wasiliewicz, posledni kniaź Wytebskiy, umre 1320 roku”

a–b) Dane umieszczone w *Radostówlu* są w dużej mierze niesprawdzalne. Inne źródła potwierdzają wyłącznie istnienie księcia witebskiego będącego teściem Olgierda Giedyminowica, nie wymieniając jednak ani jego imienia, ani odczestwa, ani też daty śmierci⁹⁶. Nie kwestionuje się raczej, że po jego śmierci Witebsk dostał się Olgierdowi⁹⁷. Nie można ani potwierdzić, ani odrzucić możliwości, aby ostatni książę witebski był synem jakiegoś kniaźa Wasyla i nosił imię Jarosław. Jedynym jednak argumentem — na dodatek bardzo słabym — mogącym służyć za podstawę tej hipotezy jest nasza wiedza na temat istnienia wielu zaginionych dziś kronik ruskich czy litewsko-ruskich, w których autor *Radostówla* mógł znaleźć tego typu informacje. Wiemy choćby o istnieniu *Latopisu smoleńskiego* czerńca Dymitra, z którego korzystał w latach 1563–1573 Maciej Strykowski⁹⁸. Jednak jest wątpliwe, aby to konkretnie źródło proveniencji smoleńskiej zawierało nie znane dochowanym do naszych czasów latopisom informacje dotyczące Witebska i jego władców — znalazłyby one swoje odzwierciedlenie w pracy Strykowskiego. Natomiast nie można przecież do końca odrzucić istnienia innych zaginionych przekazów. Z drugiej strony, choć nie wiemy właściwie nic na temat mechanizmów nadawania w owym czasie przez Giedyminowiczów imion dzieciom — odwołując się na przykład do współczesnych ruskich czy późniejszych jagiellońskich analogii, powinniśmy oczekiwać pojawienia się u potomków Olgierda i księżniczki witebskiej mian noszonych choćby przez

⁹⁶ Zob. na przykład Jan Długosz, *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, księga 10. 1370–1405, Warszawa 1985, s. 92 (za Długoszem wielu polskich autorów szesnastowiecznych; *Suprasł'skaja letopis'*, [w:] PSRL [5], t. 35, Moskwa 1980, s. 61; *Vilenskaja letopis'*, [w:] tamże, t. 35, s. 85; *Letopis' Krasinskogo*, [w:] tamże, t. 35, s. 132; *Letopis' Račinskogo*, [w:] tamże, t. 35, s. 153 n.; *Chronika Bychowca* [5], s. 138.

⁹⁷ Z nowszej literatury, zob. na przykład Jadwiga Krzyżaniakowa, Jerzy Ochmański, *Władysław II Jagiello*, Wrocław 1990, s. 24 n.; M. Jučas, *Olgierd (Algirdas)* [6], s. 50; T. Wasilewski, *Trzy małżeństwa* [6], s. 680 n. (z zastrzeżeniem, że była to druga żona, nosząca imię Anna); S. C. Rowell, *Lithuania ascending* [6], s. 84, 88; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów* [6], s. 49–51 (z pewnymi zastrzeżeniami); H. Sahanowicz, *Historia Białorusi* [6], s. 85. Konsekwentnie wystrzega się podawania informacji na temat sposobu przejścia przez Olgierda Witebska Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius 1999.

⁹⁸ Na temat tego źródła, zob. Zbysław Wojtkowiak, *O Smoleńskim Latopisie Demetriusza, nieznanym źródle Macieja Strykowskiego i o przyczynach jego „zapomnienia”*, [w:] *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, pod red. Danuty Zydorek. Poznań 2001, s. 253–262. Według Wojtkowiaka *Latopis Demetriusza* musiał należeć do grupy źródeł zdeponowanych przez Strykowskiego w Choroszczy u Aleksandra Chodkiewicza i tam zaginionych. Być może z tego latopisu korzystał również autor *Kroniki Bychowca*? Nie wchodzę już przy tym w dyskusję nad przedstawioną przez J. Radziszewską, *W sprawie autorstwa tzw. Latopisu Bychowca* [4], propozycją, aby uznać *Kronikę Bychowca* za pierwszą redakcję *Kroniki litewskiej* Macieja Strykowskiego.

dziada matczynego, czy w wypadku większej liczby potomstwa — i matczynego pradziada. Tymczasem pośród Olgierdowiców wywodzących się z witebskiego związku nie znajdujemy ani Jarosława, ani Wasyla. Miana te nie występują również pośród wnuków interesującej nas pary książęcej⁹⁹. Kryterium imionowe nie przesądza jednak całkowicie, aby ostatni teść Olgierda nosił imię Jarosław i był synem jakiegoś Wasyla.

W każdym razie wiadomo na temat tego dynasty, że był ostatnim ruskim władcą Witebska. Miał jedną córkę, z której ręką księstwo witebskie przypadło Olgierdowi Giedyminowicowi.

M. „Maria Jarosławna, wyide za muź za Olkherda kniazia Krewskoho, Hedyminicza, 1318 roku, umre w Wilni, 1346 roku”

a–b) Ustalenie wiarygodności umieszczonych w *Radosłowlu* danych dotyczących witebskiej żony Olgierda Giedyminowica jest bardzo trudne. Zwróćmy najpierw uwagę, że w innych źródłach już sama sprawa mariaży Olgierda Giedyminowica była przedstawiana rozmaicie, niejednokrotnie z podawaniem nie do końca zgodnych z sobą informacji przez konkretnego autora. Podobnie rzecz się ma, jeśli chodzi o informacje biograficzne dotyczące ostatniej księżniczki witebskiej. Latopisy północnoruskie, a zapewne za nimi niektóre litewsko-ruskie, w opowieści o śmierci Olgierda, lokującej go pośród potomków Giedymina i wyprowadzającej listę jego synów, podawały, że dynasta ten miał dwie żony. Z pierwszej, której danych personalnych najwyraźniej nie znały, albo nie uznały za stosowne ich zarejestrować, miało narodzić się pięciu synów (w tym umiejscawiany na pozycji czwartej Włodzimierz), a z żony drugiej — przez niektóre latopisy określanej wyłącznie jako twerianka, przez inne z dodaniem pewnych informacji filiacyjnych (siostra Michała Aleksandrowica) przyszło na świat synów siedmiu (w tym Jagiełło)¹⁰⁰. Część wspomnianych źródeł zarejestrowała też odrębnie fakt poślubienia przez Olgierda księżniczki twerskiej Uliany¹⁰¹. Z kolei w grupie latopisów litewsko-ruskich znajdujemy wiadomości o otrzymaniu przez

⁹⁹ Podają te informacje na podstawie następujących opracowań: L. Vojtovič, *Udil'ni knjazivstva* [6], tablica 24; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów* [6], tablice III–VI.

¹⁰⁰ Zob. na przykład *Prodołżenie letopisi po Voskresenskomu spisku*, [w:] PSRL [5], t. 8, Sankt Peterburg 1859, s. 25 (twerianka, siostra Michała Aleksandrowica); *Moskovskij letopisnyj svod konca XV v.* [75], s. 193 (twerianka, siostra Michała Aleksandrowica); *Sofijskaja pervaja letopis'* [16], s. 236 (twerianka); *Novgorodskaja četvertaja letopis'*, [w:] PSRL [5], t. 4, Sankt Peterburg 1848, s. 72 (twerianka); *Ermolinskaja letopis'*, [w:] PSRL [5], t. 23, Sankt Peterburg 1910, s. 120 (twerianka). Z latopisów litewsko-ruskich tę wersję zna *Latopis Račinskogo* [96], s. 154.

¹⁰¹ *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 215 (pod rokiem 6858); *Ermolinskaja letopis'* [100], s. 109 (pod rokiem 6858); *Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'* [8], (t. 10), s. 221 (pod rokiem 6857); *Gustinskaja letopis'* [34], s. 350 (pod rokiem 6857).

Olgerda Witebska wraz z ręką córki panującego tam księcia, który nie miał synów¹⁰². Niektóre z tych latopisów w dalszym ciągu narracji wspominają o przebywającej w Witebsku wraz ze swym synem Jagiełłą wielkiej księżnej Ulianie¹⁰³. Znajdujemy jeszcze inne informacje na temat żon Olgerda. Na przykład tak zwana *Kronika Bychowca* wymieniając synów Olgerda stwierdza, że z żony, którą pojął u księcia witebskiego miał ich sześciu. Spośród nich na pierwszym miejscu został wymieniony Włodzimierz — później władający udziałem kijowskim. Po śmierci wielkiej księżnej Anny (na boku — według Narbutta — imię to było poprawione na: Maria) Olgierd pojął za żonę Ulianę, córkę władcy Tweru. Z nią również doczekał się sześciu synów, przy czym najstarszym z nich był Jagiełło¹⁰⁴. Nieco wcześniej źródło to opowiada, znaną przecież i innym przekazom, historię o wyznaczeniu przez Giedymina swym synom nadziałów, przy czym pojawiają się tam wiadomości o otrzymaniu przez Olgerda Witebska wraz z ręką córki tamtejszego księcia, który nie miał synów, oraz o prawosławnym chrzcie Giedyminowica¹⁰⁵. W *Kronice litewskiej i żmudzkiej* zapisano tę samą historię. Następnie znajdujemy w tym źródle informację o wybudowaniu w 1351 roku przez Ulianę wieży w Witebsku¹⁰⁶. Dalej, podobnie jak w tak zwanej *Kronice Bychowca*, powtórzono, że jeszcze za życia Giedymina Olgierd pojął za żonę córkę księcia witebskiego Ulianę. Dodano przy tym, że miał z nią sześciu synów. Najstarszy z nich był Włodzimierz, posiadający Kijów. Z niego narodził się Aleksander, protoplasta książąt Śluckich. Po śmierci pierwszej żony Olgierd poślubił księżniczkę twerską Marię. Urodziła mu ona sześciu synów, pośród których najstarszy był Jagiełło¹⁰⁷. Jeszcze inne wiadomości o żonach zajmującego naszą uwagę Giedyminowica podają: bałamutny siedemnastowieczny *Latopis ewreinowski*, pochodzący z tego samego stulecia *Latopis hustyński* i przepisany w 1760 roku witebski *Latopis Pancyrnego i Awerki*. Pierwsze z wymienionych źródeł nazywa witebską żonę Olgerda Anną¹⁰⁸. Drugie — podaje pod 6848 (1340) rokiem wiadomość o poślubieniu przez tego księcia Uliany Witebskiej, a następnie, pod 6857 (1349) rokiem, o zawarciu po śmierci pierwszej żony związku z Marią, córką Michała Aleksandrowica Twerskiego¹⁰⁹. Z kolei w *Latopisie Pancyrnego i Awerki* zarejestrowano z datą 1332 roku fakt ożenku Olgerda z córką księcia twerskiego „Mariną, alias Ulianą”. Wraz z jej ręką otrzymał syn Giedymina w posagu

¹⁰² Zob. przypis 96.

¹⁰³ Zob. na przykład *Suprasl'skaja letopis'* [96], s. 63; *Sluckaja letopis'*, [w:] PSRL [5], t. 35, Moskwa 1980, s. 69; *Vilenskaja letopis'* [96], s. 87.

¹⁰⁴ *Chronika Bychowca* [5], s. 141. Trudno odgadnąć, kiedy została zapisana na marginesie ta poprawka. Ta istotna kwestia nie jest, niestety, możliwa do rozwiązania.

¹⁰⁵ Tamże, s. 138, 139.

¹⁰⁶ *Chronika litovskaja i żmojskaja*, [w:] PSRL [5], t. 32, Moskwa 1975, s. 41 n.

¹⁰⁷ Tamże, s. 63.

Witebsk. Księżna ta urodziła mężowi dwunastu synów, a w 1345 roku ufundowała w Witebsku cerkiew Św. Ducha¹¹⁰.

Warto wreszcie przyrzeć się, jakie wiadomości o małżeństwach Olgerda przekazały źródła polskie. Prymat pośród nich należy się *Rocznikom* Jana Długosza. Dziejopis ten opowiadając o synach Giedymina i ich nadziałach, wspominał między innymi o otrzymaniu przez Olgerda Witebska wraz z ręką jedynej córki tamtejszego księcia. Nieco dalej stwierdził, że Olgerd miał z jednej żony, córki księcia twerskiego, dwunastu synów: Jagiełłę, Skirgiełłę, Świdrygiełłę, Borysa, Korybuta, Wigunta, Korigaję, Narymunta, Lingwena, Lubarta, Andrzeja i Butowta¹¹¹. Wyraźnie zależne od Długosza są wzmianki polskich historyków szesnastowiecznych, Macieja Miechowity, Josta Decjusza, Marcina Kromera, Marcina Bielskiego oraz Aleksandra Gwagnina (czyli wczesnej redakcji dzieła Macieja Strykowskiego), przy czym Kromer w latach pięćdziesiątych XVI wieku jako pierwszy podał, że matka synów Olgerda, córka księcia twerskiego, nosiła imię Maria¹¹². Odrębną wartość mają wiadomości na interesujący nas temat znajdujące się w utworach Macieja Strykowskiego. Wspomniałem już, że w spisany około 1570/1573 roku traktacie, sygnowanym przez Gwagnina, znajdujemy powtórzenie informacji genetycznie wywodzących się od Długosza, zapewne za pośrednictwem Kromera — za którym zostało podane imię Maria, noszone przez wywodzącą się z Tweru matkę wszystkich dwunastu Olgerdowych synów. Inaczej rzecz się przedstawia już w utworach późniejszych. W napisanym w latach 1576–1578 na dworze Olelkowiczów dziele *O początkach, wywodach [...] sławnego narodu litewskiego, zemojdzkiego i ruskiego [...]* Strykowski — co jest wyraźnym odwołaniem do przekazów latopisów litewsko-ruskich i źródeł polskich — informuje, że jeszcze za życia ojca:

„Olgerd Krewo, po żenic zaś Witebsk otrzymał”¹¹³.

Następnie kronikarz podaje, jedną po drugiej, dwie częściowo sprzeczne z sobą informacje. Chodzi mianowicie o wyliczenie synów Olgerda w porządku

¹⁰⁸ *Evreinovskaja letopis'*, [w:] PSRL [5], t. 35, Moskwa 1980, s. 223.

¹⁰⁹ *Gustinskaja letopis'* [34], s. 349 n.

¹¹⁰ *Letopis' Pancyrnogo i Averki* [9], s. 194.

¹¹¹ J. Długosz, *Annales seu cronicae* [96], ks. 10. 1370–1405, s. 92 n.

¹¹² Maciej Miechowita, *Chronica Polonorum*, Kraków 1519, s. 264; Jodocus Ludovicus Decius, *Contenta*, ks. 2. *De Jagellonum familia*, [dodatek do:] Maciej Miechowita, *Chronica Polonorum*, Kraków 1521, s. 36; Marcin Kromer, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basileae 1555, s. 349; Marcin Bielski, *Kronika tho iesth Historja Świata*, Kraków 1564 (wydanie fotooffsetowe: Kraków 1976), list 379 b; Aleksander Gwagnin, *Sarmatiae Europaeae Descriptio [...]*, Spira 1581, s. 51 b.

¹¹³ M. Strykowski, *O początkach* [82], s. 254. Na temat daty powstania dzieła, zob. Zbysław Wojtkowiak, *Maciej Strykowski, dziejopis wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań 1990, s. 185.

znany źródłom polskim, z zaznaczeniem jednak, że pochodzili od dwóch żon¹¹⁴. Zaraz potem pojawia się opowieść o małżeństwach księcia i jego potomkach, oznaczonych jako antenaci poszczególnych rodów możnowładczych. Tutaj z kolei Strykowski odwołuje się do tradycji ruskiej, nieco ją modyfikując. Powiada więc:

„Olgierd miał pierwiej żonę pierwszą, Ulijaną, córkę książęcia witebskiego, po której i Witebska dostał. Z tej miał sześci synów w wiarę ruską albo grecką pokrzczonych. Pierwszego, Włodimirza, który miał kijowskie księstwo za udział. Ten zaś spłodził Aleksandra, albo po rusku Olelka, syna, który [...] oświeconych książąt słuckich naród rozmnożył. [...] A gdy umarła knihini Uliana, pojał Olgierd u książęcia twierskiego drugą żonę, Maryją imieniem; z tej miał naprzód Jagiełła”¹¹⁵.

Jak widzimy, przytoczony zapis jest zbieżny z odpowiednimi fragmentami tak zwanej *Kroniki Bychowca*. Za Strykowskim powtórzyła go z kolei *Kronika litewska i żmudzka*. W swym podstawowym dziele, wydanej w 1582 roku *Kronice polskiej, litewskiej, żmódzkiej i wszystkiej Rusi*, Strykowski kilkakrotnie wspominał o poślubieniu przez Olgierda księżniczki witebskiej Uliany, dla której przyjął wiarę prawosławną¹¹⁶. Po śmierci pierwszej żony ulubiony syn Giedymina zawarł związek z córką księcia twerskiego Marią¹¹⁷. Ponadto kronikarz, wyliczając potomków Olgierda, przypisał ich dwóm żonom. Z pierwszej przyszło na świat sześciu synów, z najstarszym Włodzimierzem. Z drugiej, również sześciu, spośród których najstarszy był Jagiełło¹¹⁸.

Warto tu wspomnieć, że Strykowski problemowi mariaży Olgierda poświęcił specjalną uwagę, studiując w celu dobrego rozpoznania kwestii kilkanaście latopisów ruskich i litewsko-ruskich. Starał się na ich podstawie wykazać błędność poglądów Kromera i Bielskiego, za Długoszem piszących o posiadaniu przez ojca Jagiełły wszystkich synów z jednej, twerskiej żony¹¹⁹. To zaś, że przy okazji Strykowski źle przypisał żonom Olgierda imiona, da się — jak uważam — stosunkowo łatwo wyjaśnić. Widział on mianowicie, co dwukrotnie podkreśla, w ufundowanej przez Julianę cerkwi, znajdującej się na wyższym zamku witebskim, polichromię z przedstawieniem tej księżnej i jej męża¹²⁰. Wiedząc zaś o witebskim pochodzeniu pierwszej żony Olgierda, najwyraźniej uznał, że mu-

¹¹⁴ M. Strykowski, *O początkach* [82], s. 263: „Olgierd dwanaście synów miał ze / dwu żon, mężny / Z tych Jagiełło, Korybut i Skirgieł potężny. / Wigint, Narymunt, Borys, Langwil i Świdrygieł, / Butaw, Lubart i Andrzej, dwunasty Korygieł”.

¹¹⁵ Tamże, s. 264 n.

¹¹⁶ M. Strykowski, *Kronika* [82], t. 1, s. 381; t. 2, s. 14, 57 n.

¹¹⁷ Tamże, t. 2, s. 57.

¹¹⁸ Tamże, t. 2, s. 57 n.

¹¹⁹ Tamże, t. 2, s. 58.

¹²⁰ Tamże, t. 2, s. 14, 58.

siała to być właśnie Julianna, skoro przebywała w Witebsku i fundowała tam świątynię¹²¹. Takie naoczne świadectwo, wywołujące przedstawione skojarzenie, mogło stanowić dla Strykowskiego wartościowsze źródło informacji niż ewentualne wzmianki latopisarskie świadczące o twerskim pochodzeniu Julianny. Rezerwując to imię dla witebskiej żony Olgierda, kronikarz w konsekwencji musiał utożsamić Marię z twerską żoną Giedyminowica. Szedł tutaj zresztą za tradycją, czy to identyfikującą Marię z jedyną żoną Olgierda (Kromer), czy też z żoną drugą (o ile znajdująca się na marginesie w tak zwanej *Kronice Bychowca* interpolacja była współczesna, a nie wprowadzona właśnie za Strykowskim lub w ogóle przez Narbutta).

Z przedstawionej płątaniny faktów dotyczących małżeństw Olgierda, a szczególnie jego witebskiego związku, wyłania się pewien — moim zdaniem — dość czytelny obraz. Istniała mająca co najmniej piętnastowieczne pochodzenie wiadomość o otrzymaniu przez Olgierda, jeszcze za życia ojca, Witebska, dzięki poślubieniu jedynej — nieodnotowanego imienia — córki tamtejszego księcia. Wspomniana wzmianka była znana zarówno najstarszym latopisom litewsko-ruskim, jak i Długoszowi. Wspólna też była informacja o potomkach Olgierda¹²². Polski dziejopis zmienił jednak jej sens w stosunku do wersji latopisarskiej. Kiedy mianowicie źródła litewsko-ruskie podają informację o posiadaniu przez tego Giedyminowica dwunastu synów, nie określają bynajmniej ich pochodzenia od jednej matki! Jest to po prostu spis męskich potomków władcy Litwy, zarejestrowany jednak — moim zdaniem — z wyraźnym zamiarem podkreślenia starszeństwa Jagiełły, który na tej liście zajmuje, niezgodnie przecież ze stanem faktycznym, pierwsze miejsce. Paradoksalnie, Długosz nie przepadający za pochodzącym z Litwy królem, wzmocnił wymowę tego przekazu podkreślając, że wszyscy Olgierdowice narodzili się z jednej matki. Skłaniam się do przyjęcia przypuszczenia o celowym charakterze tego zapisu. Zafałszowanie genealogii synów Olgierda w duchu wyeksponowania „starszeństwa” Jagiełły mogło być traktowane w kategoriach interesu państwowego Korony i jej władców, zmagających się z ewentualnymi roszczeniami poszczególnych współrodowców. Sądzę, że w zbliżonym duchu było też budowane *Radostowle*. Moje przypuszczenie wzmacnia fakt, że równolegle funkcjonowała — dostępna przecież w Wielkim Księstwie — tradycja o pochodzeniu Olgierdowiców od dwóch matek. Ona, w swym wariantcie prezentowanym przez tak zwaną *Kronikę Bychowca*, *Kronikę Macieja*

¹²¹ Tamże, t. 2, s. 58. Uliana miała ufundować cerkiew podczas nieobecności Olgierda, bawiącego wówczas na wojnie pruskiej.

¹²² To jest — ściśle mówiąc — opowieść o potomkach Olgierda i Kiejstuta. Co ciekawe, są w niej podkreślone: wyjątkowy stosunek, jaki mieli ci książęta do, odpowiednio, Jagiełły i Witolda; przyjaźń łącząca pupilów swych ojców. Nie jestem w stanie stwierdzić, kto od kogo przejął ten wątek, czy Długosz od latopisów, czy odwrotnie.

Strykowskiego i *Kronikę litewską i żmudzka*, eksponowała z kolei starszeństwo Włodzimierza, protoplasty Olelkowiczów. Ta tradycja, jak sądzę, powstała w wyraźnej opozycji do pierwszej, „jagiellońskiej”, i była wyrazem poglądów grupy prawosławnych możnowładczych rodów, walczących z dominacją potomków Władysława Jagiełły, przynajmniej w sferze ideologicznej.

Tutaj warto jeszcze zaznaczyć, że latopisy północnoruskie, będące nośnikami tradycji pochodzenia synów Olgierda z dwóch małżeństw, podawały jeszcze inną ich kolejność. Tak więc na przykład w kontynuacji *Latopisu woskresieńskiego* znajdujemy listę następującą: Andrzej, Dymitr, Konstanty, Włodzimierz, Fiodor (z małżeństwa witebskiego) oraz Korybut, Skirgiełło, Jagiełło, Korygajło, Lingwen, Świdrygiełło i Minigajło (z małżeństwa twerskiego)¹²³. Jest przy tym prawdopodobne, że również północnoruscy autorzy listy potomków Olgierda, układając ją, posłużyli się pewną preferencją wynikającą ze względów ideowych. Zarejestrowani w spisie na pierwszym i drugim miejscu Andrzej i Dymitr byli przecież tymi książętami litewskimi, którzy wbrew Jagielle wsparli wielkiego księcia moskiewskiego Dymitra Dońskiego w walce przeciw chanowi Mamajowi w 1380 roku¹²⁴. Przytoczone wnioski wzmocnia, moim zdaniem, hipotezę o zależności pomiędzy charakterem informacji dotyczących potomków Olgierda i specyfiką *Radosławla*. Natomiast nie rzutuje w bezpośredni sposób na ocenę wiarygodności danych biograficznych witebskiej żony Olgierda podanych w tym źródle. Jeśli chodzi o tę kwestię, ważniejsze jest spostrzeżenie, że poza rodowodem, noszone jakoby przez nią imię Maria pojawiło się dopiero u Kromera i w tak zwanej *Kronice Bychowca*, czyli w XVI wieku. Skąd zaś zostało przez polskiego historyka i litewsko-ruskiego kompilatora wzięte, trudno powiedzieć. Nie można, oczywiście, odrzucić ewentualności, że zaczerpnięto je z jakiegoś wcześniejszego przekazu. Nie da się wszakże wyeliminować i tej możliwości, że na przypisanie imienia Maria pierwszej żonie Olgierda wpływ miała znana pewnym źródłom wiadomość o przyjęciu przed śmiercią przez Ulianę Twerską skimnicznego miana Maria¹²⁵. Jeśli chodzi o imię witebskiej żony, war-

¹²³ *Prodlóženie letopisi po Voskresenskomu spisku* [100], s. 25. Zob. też dla porównania *Novgorodskaja četvertaja letopis'* [100], s. 72; *Moskovskij letopisnyj svod konca XV v.* [75], s. 193. Ostatnio szczegółowo omówił problem wiarygodności podawanych przez latopisy północnoruskie informacji na temat kolejności przychodzenia na świat potomków Olgierda (i Uliany) Jarosław Nikodem. Doszedł on do wniosku, że prezentowany przez te źródła spis synów wielkiego księcia litewskiego z drugiego małżeństwa nie jest właściwy, zob. Jarosław Nikodem, *Data urodzenia Jagiełły. Uwagi o starszeństwie synów Olgierda i Julianny*, „Genealogia. Studia i Materiały Historyczne” 12, 2000, s. 23–49.

¹²⁴ *Skazanie o Mamaevom poboišče*, oprac. S. K. Šambinago, Sankt Peterburg 1907, s. 30.

¹²⁵ Taką informację znajdujemy na przykład w *Zwodzie 1497 r. (Letopisnyj svod 1497 g., [w:] PSRL* [5], t. 28, Moskwa-Leningrad 1963, s. 86), *Zwodzie 1518 r.* (tamże, t. 28, s. 250), *Latopisie piskarewskim* (tamże, t. 34, Moskwa 1978, s. 143). Zob. też: *Opisanije Kievopečerskoj Lavry*, Kiev 1831, s. 111. Zaznaczono w tym dziele, że w ruskich latopisach znajduje się informacja o pocho-

to tutaj jeszcze dodać kilka uwag na temat przekazów nazywających ją Anną. Miano to pojawia się w tekście tak zwanej *Kroniki Bychowca* (przy czym na marginesie, jak wiemy, zostało poprawione na Maria) w *Latopisie ewreynowskim* oraz w jednym z rękopisów *Latopisu nowogrodzkiego IV*¹²⁶. Informację o Annie — macosze Andrzeja i Dymitra Olgierdowiców (synów z pierwszego małżeństwa!) znajdujemy również w opowieściach o bitwie na Kulikowym Polu¹²⁷. Jak sądzę, to właśnie wystąpienie źródłowe miana Anna dobrze pokazuje mechanizm jego nadania witebskiej żonie Olgierda. W *Skazaniu o Mamaevom poboiszcze* jest mowa niezaprzeczalnie o macosze Andrzeja i Dymitra, czyli o Juliannie Twerskiej¹²⁸. Jakiś kompilator, pracujący ze źródłami północnoruskimi (z Rusi Moskiewskiej), nie znającymi imienia pierwszej żony wielkiego księcia litewskiego, mógł dokonać swoistej amplifikacji, polegającej na uzupełnieniu braku zepsutą wersją miana Uliana.

Jeśli chodzi o pozostałe dane dotyczące Marii, należy zwrócić uwagę, że termin zawarcia przez nią małżeństwa z Olgierdem — z trudem, lecz mieści się w granicach prawdopodobieństwa¹²⁹. Prawdopodobny jest też podany w *Radosłowie* termin zgonu księżnej. Z pewnością musiało do niego dojść przed 1350 rokiem, skoro Olgierd zawarł w pierwszej połowie tego roku drugie małżeństwo¹³⁰. Z kolei liczba dzieci, które przyszły na świat w witebskim związku¹³¹, wskazuje, że musiał on trwać stosunkowo długo, a więc mógł się zakończyć w latach czterdziestych XIV wieku. Prawdopodobne jest również miejsce śmierci księżnej. Wilno, po usunięciu Jawnuty, przypadło właśnie Olgierdowi.

3. Przeprowadzona analiza *Radosłwa kniazey Wytebskich* pozwala wyodrębnić w tym źródle cztery warstwy treściowe, powiązane naturalnie ściśle z sobą, lecz różniące się wartością prezentowanych informacji.

waniu w kijowskich peczerach żony Olgierda, księżniczki twerskiej Uliany, która postrzygła się jako Marta (*sic*). Natomiast nie ma tej wiadomości ani w paterykach, ani u opisującego peczerę w XVII wieku Atanazego Kalnofojskiego.

¹²⁶ Zob. przypisy 104 i 108. Jeśli chodzi o to ostatnie źródło, zostało ono wydane w PSRL [5], t. 17, s. 484 (jako dodatek do tekstu ze s. 279).

¹²⁷ *Skazanie o Mamaevom poboiszcze* [124], s. 30.

¹²⁸ Nie zgadzam się z poglądem T. Wasilewskiego, *Trzy małżeństwa* [6], s. 678 n., widzącego w Annie, macosze Andrzeja i Dymitra, drugą z trzech żon Olgierda, wywodzącą się właśnie z Witebska.

¹²⁹ Por. J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów* [6], s. 48–51. Badacz ten najdokładniej dotąd przestudiował problem dojścia do skutku pierwszego, witebskiego małżeństwa Olgierda. Ustalił hipotetycznie, głównie na podstawie określenia terminu narodzin najstarszych z synów Giedyminowica i księżniczki witebskiej, że zostało ono zawarte w 1323 roku.

¹³⁰ Tamże, s. 53 n.

¹³¹ Przyjmuję za J. Tęgowskim, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów* [6], s. 53, że: „Do lat dorosłych dożyło siedmioro dzieci Olgierda z pierwszego małżeństwa, co nie znaczy, że nie było ich więcej, bo przecież umieralność dzieci w tamtych czasach była znaczna”.

Zacznijmy od warstwy, którą można określić jako listę książąt panujących w Witebsku. Należy jej analizę zacząć od stwierdzenia, że tytuł omawianego źródła można rozumieć na dwa sposoby, niekoniecznie jako wykaz książąt panujących w Witebsku, lecz także jako wywód przodków ostatniego władcy tego grodu czy ściślej mówiąc jego córki, wraz z której ręką Witebsk przypadł Olgierdowi Giedyminowicowi. W tym ujęciu tekstu *Radosławla* nie można rozpatrywać jako listy panujących książąt witebskich. Upada więc artykułowany w literaturze zarzut braku wiarygodności źródła pod tym względem¹³². Jeśliby zaś przyjąć rozumienie tytułu na pierwszy z wymienionych sposobów — musimy przyznać, że porównanie danych zawartych w omawianej warstwie z materiałem źródłowym, głównie latopisarskim, ujawnia u autora tekstu częściowy brak znajomości faktów oraz ich, stosunkowo często występującą, wadliwą interpretację. Stan taki wynika zapewne z bardzo wyraźnie przy tej warstwie *Radosławla* widocznego podporządkowania treści źródła przesłankom konstrukcyjno-ideowym, warunkującym jego powstanie, o czym jednak w sposób pełniejszy napiszę dalej.

Dlatego też dla badacza dziejów Witebska rodowód przedstawia nikłą samodzielną wartość. Z piętnastu wymienionych w nim osób realnie księstwem witebskim rządziły trzy: „Jarosław Wasyliwicz” (Ł), córka ostatniego ruskiego księcia Maria (M) i jej mąż Olgierd (M). Za faktycznych suwerenów tego grodu można uznać Włodzimierza Światosławowica (A), Jarosława Włodzimierzowica (B), Włodzimierza Wsiewołodowica Monomacha (D) i Mściśława Włodzimierzowica (E). Formalnymi zwierzchnikami Witebska z racji zasiadania na tronie kijowskim byli z kolei Wsiewołod Jarosławowic (C) oraz Izjasław Mściśławowic (F). W wypadku pięciu kolejnych dynastów: Jarosława Izjasławowica (G), Izjasława Jarosławowica (H), Jarosława Izjasławowica — tożsamego, jak się starałem wykazać, z Jarosławem Ingwarowicem (I), Andrzeja Jarosławowica (J) oraz jego żony, Anastazji Daniłówny (K) — nie ma podstaw, aby wiązać ich w jakikolwiek sposób z Witebskiem. Odrębny problem stanowi sprawa Wasyla Andrejewica (L). Wiele wskazuje, że była to postać wymyślona przez autora *Radosławla* i jako taka — nawet jeśli założymy, że twórca źródła nawiązywał do książąt realnie istniejących — dołącza do grupy pięciu dynastów nie związanych w żaden sposób z Witebskiem. Nie możemy wszakże — jak to już zostało wyżej zaznaczone — całkowicie odrzucić tożsamości Wasyla Andrejewica z witebskim namiestnikiem z ramienia księcia smoleńskiego Fiodora Rościszławowica. W tej sytuacji mielibyśmy kolejną osobę władającą Witebskiem. Jest to jednak wariant — moim zdaniem — mniej prawdopodobny.

Wyraźnie widać, że autor *Radosławla* do pewnego momentu (Jarosław Izjasławowic) konsekwentnie wymienia jako władców Witebska książąt kijowskich.

¹³² T. Wasilewski, *Trzy małżeństwa* [6], s. 676 n.; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów* [6], s. 49.

Jednak nie wszystkich w następstwie chronologicznym, lecz tych, którzy pochodzili z jednej linii Rurykowiczów — konkretnie zaś wołyńskich Jarosławowiczów Monomachowiczów Mścislawowiczów. Następnie, od Izjasława Jarosławowica, podaje informacje o dwóch dynastach również należących do tej linii rodu, jednak nie będących władcami Kijowa. Drugim przedstawicielem tej grupy jest Jarosław Ingwarowic (Izjasławowic według *Radostowla*). Dalej twórca rodowodu wymienia Andrzeja Jarosławowica, wywodzącego się z włodzimiersko-suzdańskiej gałęzi Rurykowiczów (Jarosławowiczów Monomachowiczów Wsiewołodowiczów), ożenionego jednak z córką pochodzącego z wołyńskiej linii rodu Daniela Romanowica, brata stryjecznego Jarosława Ingwarowica. Jest przy tym możliwe, iż umiejscowienie Andrzeja w szeregu „książąt witebskich” było celowym zabiegiem autora rodowodu, dokonanym właśnie ze względu na fakt poślubienia przez tego dynastę córki sławnego Daniela Romanowica. Swoją rolę — z perspektywy konstruowania tekstu — mogło odegrać noszone przez Jarosławowica miano, przydatne dla przerzucenia pomostu pomiędzy „książętami witebskimi” dotąd wymienionymi a modułem kończącym *Radostowle*. Przedstawione tutaj wnioskowanie jest — w mojej opinii — argumentem na rzecz rozumienia tytułu analizowanego źródła nie w sposób dosłowny, a więc jako listy książąt panujących w Witebsku na przestrzeni wieków (od Włodzimierza Wielkiego do córki ostatniego ruskiego władcy), lecz jako wywodu przodków witebskiej żony Olgierda Giedyminowica. Istotny jest przy tym fakt, iż *Radostowle* jest zamknięte wzmianką dotyczącą przejścia na drodze matrymonialnej księstwa w ręce Litwina, jednego z synów Giedymina.

Drugą warstwą treściową, którą wyodrębniłem w analizowanym źródle, jest właśnie wywód przodków spadkobierczyni tronu witebskiego jako taki. Autor tekstu, podając przy okazji wzmianki o istotnych z jego punktu widzenia małżeństwach poszczególnych z wymienionych dynastów, przedstawia — w swoim mniemaniu — właściwy ciąg następujących po sobie, wywodzących się z jednej linii, członków rodu, odpowiednio po jednym, niekoniecznie najstarszym, dla każdego pokolenia. Jak wspomniałem wyżej, czyni to nie do końca konsekwentnie. Wartość faktograficzna tej warstwy źródła właściwie nie jest wyższa niż poprzedniej. Od Włodzimierza Światosławowica do Jarosława Ingwarowica (9 osób) wywód jest prowadzony w zasadzie prawidłowo¹³³. W tym miejscu następuje złamanie ciągu. Pojawia się, nie należący do wołyńskiej linii Rurykowiczów, Andrzej Jarosławowic. Należy jednak pamiętać, że wspomnianą niekonsekwencję osłabia — jak już zaznaczyłem przed chwilą — pochodzenie żony tego dynasty. Była to przecież córka bodaj najślawniejszego wołyńskiego Monomachowicza — Daniela Romanowica. Posiadanie zaś takiego przodka niewątpliwie

¹³³ Autor *Radostowla* popełnił tutaj dwa błędy. Pomylił otczestwo Włodzimierza Wielkiego oraz błędnie podał otczestwo Jarosława Ingwarowica czy — ujmując problem od drugiej strony — niesłusznie uznał za syna Izjasława Jarosławowica, Jarosława Ingwarowica.

dodawało splendoru. Kolejna postać umieszczona w wywodzie to Wasyl Andrejewic. Jak już stwierdziliśmy, według wysokiego prawdopodobieństwa, dynasta taki nie istniał. Mamy więc w tym miejscu do czynienia z największą niekonsekwencją autora. Może ją tłumaczyć wyłącznie konieczność znalezienia łącznika pomiędzy postaciami już zaprezentowanymi a zakończeniem rodowodu. Bezpośrednio po Wasylu Andrejewicu występują przecież osoby realnie istniejące — ostatni ruski książę Witebska i jego córka, wydana za męża za Olgierda Giedyminowica. Wymienione one są we właściwym stosunku pokrewieństwa i powinowactwa. Można odnieść wrażenie, że twórca *Radosławla* celowo i w pełni świadomie zakończył pracę w tym właśnie miejscu. Świadczy o tym kilka argumentów.

Po pierwsze, ożenek Olgierda z jedyną spadkobierczynią ostatniego ruskiego władcy Witebska definitywnie zamykał okres pewnej odrębności tego księstwa. Zostało ono wchłonięte przez Wielkie Księstwo Litewskie. Przede wszystkim jednak zaczęło funkcjonować jako ojcowizna ważnego odgałęzienia litewskiej dynastii panującej. Tak więc daje się zauważyć pełna zgodność tytułu źródła (w pierwszym z podanych rozumień) z chronologicznymi ramami jego treści — dzięki małżeństwu z ostatnią księżniczką witebską, której rodowód był taki a taki, w posiadanie tej włości wszedł jeden z Giedyminowiców.

Po drugie, od Olgierda wyprowadzało swój wywód genealogiczny kilka znaczących litewsko-ruskich rodów możnowładczych. Kontynuowanie więc *Radosławla* jego autor mógł uznać za niecelowe, gdyż wśród zainteresowanych znajomość danych, które mógł w tworzonym przez siebie rodowodzie umieścić dalej, była przypuszczalnie powszechna.

Po trzecie wreszcie, źródło to doskonale koresponduje — jako motyw poprzedzający — z występującą w niemal wszystkich redakcjach latopisów litewsko-ruskich, polityczno-genealogiczną opowieścią o starości Giedymina i przejęciu władzy przez jego potomstwo¹³⁴. Ta z kolei znajduje kontynuację w — znanej zarówno *Kronice litewskiej i żmudzkiej*, jak i Strykowskiemu — redakcji podania o śmierci, małżeństwie i potomstwie Olgierda Giedyminowica, gdzie niektórzy jego synowie występują jako protoplaści pewnych rodów możnowładczych¹³⁵.

W ten sposób dochodzimy do trzeciej z wyodrębnionych warstw treściowych,

¹³⁴ *Chronika Bychowca* [5], s. 138; *Chronika litovskaja i žmojtskaja* [106], s. 42; *Suprasł'skaja letopis'* [96], s. 61; *Vilenskaja letopis'* [96], s. 85; *Letopis' Archeologičeskogo Obščestva*, [w:] PSRL [5], t. 35, Moskwa 1980, s. 97; *Akademičeskaja letopis'*, [w:] tamże, t. 35, s. 110 n.; *Origo regis Jegyelo et Wytholdi ducum Lithuaniae*, [w:] tamże, t. 35, s. 115; *Letopis' Krasinskogo* [96], s. 132 n.; *Letopis' Račinskogo* [96], s. 153 n.; *Olševskaja letopis'*, [w:] PSRL [5], t. 35, Moskwa 1980, s. 181; *Rumjancevskaja letopis'*, [w:] tamże, t. 35, s. 201 n.; *Kroniczka Książąt Litewskich 1576 r.*, [w:] Jan Jakubowski, *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską*, Warszawa 1912 (= „Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 7), s. 101 n.

¹³⁵ M. Strykowski, *O początkach* [82], s. 263 n.; tenże, *Kronika* [82], t. 2, s. 57 n.; *Chronika litovskaja i žmojtskaja* [106], s. 63. Podobnie *Letopis' po Voskresenskomu spisku* [16], s. 255 n.

którą określam mianem manifestu polityczno-genealogicznego i równocześnie apologii pewnego, konkretnego rodu. Moim zdaniem, była ona z punktu widzenia celów postawionych przez autora *Radosławla* najistotniejsza. Podporządkowane jej były warstwy pozostałe. Jest to, krótko mówiąc, właściwy przekaz rodowodu. Sam tytuł źródła i sposób prowadzenia wywodu, a także jego zamknięcie informacją o małżeństwie Olgierda pozwalają wysnuć wnioski co do kręgu, w jakim mogło powstać. Można zaryzykować tezę, iż mamy przed sobą przykład świadomego ustarożytnienia i apologizacji pewnego rodu, co wyraziło się w podaniu jako jego kognatów odpowiednio dobranych Rurykowiczów. W tym właśnie kontekście zakończenie *Radosławla* informacją o ożenku Olgierda Giedyminiowica z Marią Jarosławówną, wywodzącą się według sugestii autora źródła w prostej linii od Włodzimierza Świętego, było zabiegiem koniecznym i najsensowniejszym. Dawało możliwość płynnego i wiarygodnego włączenia do rodu łańcucha przodków po kądzieli — Rurykowiczów — co automatycznie przesunęło wstecz jego genezę, tym samym podnosząc prestiż. Zainteresowani takim działaniem najbardziej mogli być przedstawiciele rodów wywodzących się z witebskiego małżeństwa Olgierda, zwróćmy bowiem uwagę, iż potomkom z Juliany nie było to potrzebne. Oni istotnie, przez księżniczkę twerską, wywodzili się od Włodzimierza i Rurykowiczów.

Interpretując w taki sposób konstrukcję i treść rodowodu, znaleźlibyśmy ciekawą świadectwo działań w celu dorównania przez reprezentantów „witebskiej” odrośli Olgierdowiczów swym przyrodnim, „twerskim” współrodowcom. Zauważmy, że pośród tych drugich znajdowali się także Jagiellonowie. Tymczasem, jak już zaznaczyliśmy wyżej, odnajdujemy również w innych źródłach przykłady rywalizacji „na rodowody”, prowadzonej pomiędzy wspomnianymi gałęziami litewskiej dynastii wielkoksiążęcej. Podkreślaniu primogenitury Jagiełły pośród potomków Olgierda, przy równoczesnym wyeliminowaniu z grona Olgierdowiczów Włodzimierza, Dymitra, Konstantyna i Fiodora, przeciwstawiano pogląd o starszeństwie „witebskich” synów, pośród których na pierwszym miejscu stał Włodzimierz, protoplasta Olelkowiczów.

Zainteresowanie odwołaniem się do pochodzenia od Włodzimierza Wielkiego mogło też wynikać z przywiązania inicjatorów powstania *Radosławla* do prawosławia — przecież władca ten należał z wiadomych względów do świętych Cerkwi ruskiej. Symptomatyczne przy tym wydaje się poprowadzenie wywodu przodków witebskiej żony Olgierda właśnie od księcia-chryścianizatora Rusi, a nie od poganina Ruryka — eponima dynastii¹³⁶. Zauważmy wreszcie, że wy-

¹³⁶ Moim zdaniem, można te fakty interpretować jako dowód na rzecz autentyczności *Radosławla*. Narbutt musiałby być falsyfikatorem genialnym, aby spreparować źródło wraz ze specyficznym kontekstem ideowo-religijnym. Tymczasem inne jego falsyfikaty dość łatwo zostały zdemaskowane, między innymi ze względu na występujące w nich anachronizmy, których *Radosławle* jest — moim zdaniem — pozbawione.

prowadzenie książąt witebskich od kijowskich może też być traktowane jako manifestacja pewnego programu politycznego, mianowicie pretensji do Kijowa.

Sądzę, że do podjęcia takich starań najbardziej skłonni mogli być książęta Słucy lub ich najbliżsi krewniacy — Bielscy. Odwołanie się do tradycji Włodzimierza Wielkiego miało dla nich właśnie nie tylko prestiżowe znaczenie, lecz również i polityczne. Przez wiele lat dzierżyli oni w swych rękach Kijów. Decyzją Kazimierza Jagiellończyka zostali w 1471 roku z dawnej stolicy Rusi usunięci¹³⁷. Zachowały się w źródłach ślady podejmowania przez nich działań skierowanych przeciw gospodarskiemu postanowieniu. Najradykałniejszym z nich był spisek kniaziów, mający na celu zgładzenie rodziny Kazimierza i osadzenie na litewskim tronie wielkoksiążęcym Michała Olelkowica. Został on stłumiony, a niefortunnego kandydata stracono 30 sierpnia 1481 roku w Wilnie¹³⁸, z kolei jego bliski współpracownik i krewniak Fiodor Bielski zbiegł do Moskwy¹³⁹. Co prawda Olelkowicze w późniejszym czasie nie podejmowali już tak jaskrawych działań skierowanych przeciw Jagiellonom, lecz zachowały się przekazy świadczące o podtrzymywaniu przez nich pretensji do Kijowa, a przynajmniej nawiązywaniu do tradycji kijowskiego panowania¹⁴⁰. Tak więc wywód, wykazujący pochodzenie w prostej linii (choć po kądzieli) od Włodzimierza Światosławowicza, mógł służyć jako ważki argument dokumentujący posiadanie naturalnych praw do kijowskiego tronu. Z czasem też zapewne zatracił znaczenie polityczne, jednak pozostał zadomowiony w świadomości historycznej rodu.

Za hipotezą, że *Radostówle* należy wiązać ze środowiskiem skupionym wokół Olelkowiczów przemawia także fakt powstania przynajmniej części tak zwanej *Kroniki Bychowca* na ich dworze¹⁴¹.

Przejdźmy wreszcie do czwartej warstwy analizowanego tekstu. Wyodrębniłem w niej jednostkowe dane biograficzne osób w nim wymienionych, a więc imię, otczestwo, przydomek, datę śmierci i tym podobne. Uważam, że dość wyraźnie uwidacznia się tutaj podział na dwie części. Pierwsza obejmuje osoby od Włodzimierza Światosławowicza po Andrzeja Jarosławowicza i jego żonę, czyli córkę Daniela Romanowicza (nr A–K). Znajduje się tutaj najmniej błędów, a co ważniejsze, kilka informacji nie występujących w innych źródłach, lecz wiary-

¹³⁷ Kazimierz Jagiellończyk odsunął Olelkowiczów od władzy nad Kijowem po śmierci Siemiona Olelkowicza, zob. Józef Wolff, *Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895 (reprint: Warszawa 1994), s. 329.

¹³⁸ Ludwik Kolankowski, *Polska Jagiellonów*, Olsztyn 1991, s. 97.

¹³⁹ J. Wolff, *Kniazowie litewsko-ruscy* [137], s. 5 n.

¹⁴⁰ M. Strykowski, *Kronika* [82], t. 2, s. 272, 293, 346 n.; Adam Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku*, Warszawa 1877, s. 320; L. Kolankowski, *Polska Jagiellonów* [138], s. 97, 135; B. Florja, *O „Letopisce Bychowca”* [4], s. 141 n.

¹⁴¹ J. Ochmański, *Nad Kroniką Bychowca* [4], s. 161 n.; B. N. Florja, *O „Letopisce Bychowca”* [4], s. 136, 139, 141 n.; por. M. Jučas, *Chronika Bychowca* [4], s. 221–223.

Tabela. Informacje biograficzne w *Radostowlu* ksiązcy witebskich

Moduł	Liczba jednostkowych danych biograficznych	Dane potwierdzone przez inne źródła		Dane nie potwierdzone w innych źródłach		
		poprawne	błędne	prawdopodobne	możliwe	nieprawdopodobne
A	4	2	2	–	–	–
B	3	3	–	–	–	–
C	2	2	–	–	–	–
D	4	4	–	–	–	–
E	3	3	–	–	–	–
F	3	3	–	–	–	–
G	2	2	–	–	–	–
H	3	3	–	–	–	–
I	3	1	1	1	–	–
J	3	2	1	–	–	–
K	4	2	–	2	–	–
L	3	–	–	–	1	2
Ł	4	1	–	–	1	2
M	8	3	–	3	1	1
Suma	49	31	4	6	3	5

godnych i mających przynajmniej potwierdzenie pośrednie. Występujące w tej części tekstu pomyłki mają wyraźnie przypadkowy lub mechaniczny charakter. Za takie właśnie należy uznać przesunięcie o dziesięć lat daty zgonu Włodzimierza Światosławowicza¹⁴² oraz opuszczenie znanej innym źródłom daty śmierci Wsiewołoda Jarosławowicza. Z kolei brak w *Radostowlu* daty zgonu Jarosława, syna Izjasława Mścisławowicza, prawdopodobnie wiąże się z tym, że również inne źródła nie odnotowały tego faktu¹⁴³. Moim zdaniem, podane przykłady pomyłek podnoszą paradoksalnie wiarygodność omawianego tekstu. Nie przypuszczam bowiem, aby nie wahający się przed fałszowaniem albo przynajmniej interpolowaniem źródeł Teodor Narbutt podarował sobie możliwość uzupełnienia nie występującego w innych źródłach terminu śmierci Jarosława Izjasławowicza. Nie

¹⁴² Zapewne fakt, iż autor rodowodu zapisał: „Wołodimir [...] umre 1005 roku”, a nie 1015, wiąże się ze złym przeniesieniem daty zapisanej w systemie bizantyńsko-ruskim na system dionizyjski. Przy okazji przeliczania mogła wypaść litera „i”, oznaczająca liczbę „10”.

¹⁴³ Brak w rodowodzie daty śmierci Jarosława Izjasławowicza, nie występującej również w innych źródłach, interpretuję jako dowód solidności autora tekstu.

sądzę również, aby zrezygnował z wyprostowania występujących w *Radosławlu* ewidentnych błędów, takich jak niewłaściwe otczestwo i data zgonu Włodzimierza Wielkiego czy opuszczenie daty śmierci Wsiewołoda Jarosławowica.

Wartość faktograficzna omawianego źródła obniża się wyraźnie zaczynając od modułu poświęconego Wasylowi Andrejewicowi (L). Zaczynają przeważać informacje znane wyłącznie *Radosławlu*. Część z nich wydaje się wiarygodna i znajduje potwierdzenie pośrednie. Jednak jest też kilka faktów, w których prawdziwość należy wątpić.

Zaprezentowane wnioskowanie najlepiej zilustruje tabela, zawierająca zestawienie jednostkowych informacji biograficznych występujących w rodowodzie. Wykazuje ona, że na czterdzieści dziewięć informacji o charakterze biograficznym, trzydzieści pięć (około 70%) jest sprawdzalnych — znajdujemy ich potwierdzenie w innych źródłach. Cztery z nich (około 8%) zostały podane błędnie. Pozostałych czternaście informacji (około 28%) znanych jest tylko omawianemu tekstowi. Z tego sześć (około 12%), bądź daje się potwierdzić w sposób pośredni, bądź nie odbiega zasadniczo od innych, którymi dysponujemy. Koncentracja danych niemożliwych do sprawdzenia i mało wiarygodnych jest wyraźna w trzech ostatnich modułach tekstu. Natomiast na trzydzieści cztery informacje znajdujące się w jedenastu poprzednich modułach aż trzydzieści (niemal 90%) występuje również w innych źródłach.

Przedstawione wyniki wskazują na bardzo wysoką wiarygodność pierwszej części *Radosławla* (do pozycji K włącznie). W związku z tym wysunąłbym postulat, aby wprowadzić do literatury następujące fakty podane wyłącznie w tym fragmencie rodowodu: datę śmierci Jarosława Ingwarowica, a także imię oraz termin śmierci córki Daniela Romanowica wydanej za mąż za Andrzeja Jarosławowica.

Jeśli zaś chodzi o drugą część *Radosławla* (pozycje L–M), zasadniczo musimy zachowywać w stosunku do danych tam zawartych bardzo daleko idącą ostrożność, choć takie informacje, jak imię witebskiej żony Olgierda czy termin i miejsce jej śmierci, znajdując pośrednie potwierdzenie, zasługują jednak na ograniczone zaufanie. Warto tu jeszcze dodać na obronę faktograficznej strony *Radosławla*, że na jej kształt wyraźny wpływ miał cel, dla którego źródło zostało stworzone. Z perspektywy budowania genealogiczno-politycznego manifestu, jakim jest nasz rodowód, konieczne było takie dobieranie danych, które pozwoliłyby na sprawne dołączenie ostatnich władców Witebska do łańcucha potomków Włodzimierza Kijowskiego.

* * *

Podsumowując przedstawione rozważania, chciałbym zaznaczyć, że *Radosławle kniaziy Wytebskich* przedstawia w swym całokształcie ciekawy obraz powstałego zapewne najwcześniej pod koniec XV wieku, a najpóźniej w latach

siedemdziesiątych następnego stulecia¹⁴⁴, na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego, rodowodu, wywodzącej się z witebskiej gałęzi Olgierdowiczów, rodziny możnowładczej — książąt Olelkowiczów Słuckich. Autor źródła czerpał zapewne informacje z niejednego źródła. Z pewnością miał do dyspozycji i wykorzystał jakiś wariant *Powieści minionych lat*. Przepuszczalnie posługiwał się co najmniej jednym latopisem północnoruskim (wzmianki o śmierci Andrzeja Jarosławowica i jego żony Anastazji Daniłówny) i latopisem kijowskim, być może z kontynuacją południoworuską, ale urywającą się szybko (wiadomość o śmierci Jarosława Ingwarowica). Istnieje pewne prawdopodobieństwo, że odnosił się do źródeł polskich. Być może z Kromera zaczerpnął noszone przez żonę Olgierda imię Maria, lecz skorygował tę wiadomość na podstawie latopisów litewsko-ruskich (dwie żony tego Giedyminowica) i północnoruskich (drugą żoną Olgierda Uliana). O ile rzeczywiście istniała sugerowana zależność, termin spisania *Radosławla* należałoby ulokować w nieodległym czasie od zaproponowanej wyżej daty *ad quem*, czyli pomiędzy drugą połową lat pięćdziesiątych a końcem lat siedemdziesiątych XVI wieku. To przypuszczenie znajduje argument wspierający w nielicznych wiadomościach na temat cech zewnętrznych rodowodu. Wiadomo mianowicie, że jego tekst został spisany łaćinką, a występujące w nim daty przeliczono z systemu bizantyńsko-ruskiego na dionizyjski. Takie działania były szczególnie uprawnione w okresie, gdy elity Wielkiego Księstwa Litewskiego — nawet ta ich część, która trzymała się tradycji ruskich i prawosławia — uległy już daleko idącej polonizacji.

Radosławle zawiera w sobie informacje o zróżnicowanej wartości historycznej. Jest źródłem cennym, szczególnie jako odzwierciedlenie sposobów wyzyskania materiału genealogicznego dla wyrażenia pewnych procesów kulturowych, przede wszystkim stosunku twórcy i odbiorców tego typu tekstów do przeszłości, wykorzystywanej dla osiągnięcia określonych celów (budowania — czy też dokładniej mówiąc — podnoszenia splendoru jakiegoś konkretnego rodu, przedstawiania jego pretensji politycznych i tym podobnych). Przystudiowanie tego aspektu *Radosławla* w zasadzie wykracza poza wyznaczone granice pracy, podobnie jak próba precyzyjnego określenia datacji i kręgu, w którym omawiany

¹⁴⁴ Datę *post quem* powstania *Radosławla* ustaliam wstępnie na okres po 1470 roku, gdyż właśnie wtedy Olelkowicze utracili z woli Kazimierza Jagiellończyka Kijów. Natomiast *terminus ante quem* wyznacza — według mego wstępnego rozeznania — rok 1578, kiedy to zmarł książę Jerzy Juriewicz Słucki, zdeklarowany ortodoksa i równocześnie protektor pisarzy. Przecież to jemu Maciej Strykowski dedykował *O początkach*, podkreślając przy tym litewski i kijowski rodowód protektora (*O początkach* [82], s. 33: „Jaśnie Oświeconemu i Wielmożnemu Panu, panu Jurijemu Olelkowiczu, z łaski Bożej Słuckiemu z wielkich księdzów litewskich i kijowskich”). W następnym pokoleniu Olelkowiczów nie obserwujemy już podtrzymywania „kijowskich pretensji”. W epitafium ostatniej przedstawicielki rodu, Zofii, nie ma właściwie śladu tychże (Szymon Okolski, *Orbis Polonus* [...], t. 2, Cracoviae 1641, s. 344).

